

Citation:

Stradomski, J. (2017). Cykl apokaliptycznych egzegez wizji proroka Daniela w kontekście doktrynalnego sporu wschodniego chrześcijaństwa z judaizmem (na materiale kodeksu BN 12245). *Slavia Meridionalis*, 17. <https://doi.org/10.11649/sm.1439>

Jan Stradomski

Instytut Filologii Słowiańskiej
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Cykl apokaliptycznych egzegez wizji proroka Daniela w kontekście doktrynalnego sporu wschodniego chrześcijaństwa z judaizmem (na materiale kodeksu BN 12245)

W Objawieniu Pseudo-Metodego Patarskiego, jednym z bardziej popularnych dzieł bizantyńsko-słowiańskiej apokaliptyki, które w istotny sposób wpłynęło na kształt wyobrażeń ludzi średniowiecza o końcu świata, czytamy:

A na ziemi nastanie wielka cisza, której nigdy dotąd nie było i już więcej nie będzie, albowiem będzie to czas ostatni i koniec tego świata. I ludzie zaczną żyć w pokoju i budować miasta. [...] I odpoczną od swoich trosk, i [...] zamieszkiwać będą w zgodzie ze sobą; i nie będzie strachu, ani trwogi w ich sercach (Истрин, 1897, s. 98)¹.

Nakreślony w tym cytacie obraz spokoju i łagodności jest jednak zwodniczy, wprowadza bowiem w wydarzenia dramatyczne i gwałtowne. Ich początkiem

¹ Przekład autora (J.S.), za wskazanym wydaniem.

This work was supported by the Polish Ministry of Science and Higher Education.

Competing interests: no competing interests have been declared.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2017.

stanie się uwolnienie groźnych ludów Północy – potomków Goga i Magoga², uwięzionych niegdyś w dalekich krainach przez Aleksandra Macedońskiego, przerażonego ich odrażającymi zwyczajami – kanibalizmem i spożywaniem pokarmów nieczystych (padlina, skorpiony, węże itp.). Inwazja tych ludów na świat chrześcijan stanowić ma preludium do pojawienia się na ziemi osobowego Antychrysta, który – jak podaje apokryf – nim podejmie ostateczną walkę z Bogiem i w ten sposób rozpocznie eschatologiczny armegedon, będzie panował przez 3 lata w Jeruzalem, obwołany królem przez naród Izraela. Przedstawiony w *Objawieniu Pseudo-Metodego Patarskiego* scenariusz czasów ostatecznych, wieloetapowy i daleko bardziej złożony od tu nakreślonego, stanowi po części odzwierciedlenie (a po części też zapewne i źródło) pewnego wątku doktrynalnej polemiki, jaką reprezentanci chrześcijaństwa od wieków toczyli z Żydami. Do tego tematu wrócimy jednak nieco dalej.

Choć chrześcijańska tradycja apokaliptyczna w pierwszej kolejności odwołuje się do nowotestamentowych wizji św. Jana Ewangelisty, to mesjanistyczne i eschatologiczne przepowiednie proroków Jeremiasza i Daniela mają dla niej równie istotne znaczenie. Dotyczy to również opartego na wczesnośredniowiecznym modelu syryjsko-greckim i grecko-łacińskim systemu literatury (cerkiewno)słowiańskiej. Jeszcze w okresie cyrylometodejskim przełożone zostały na język słowiański kanoniczne księgi proroków Jeremiasza i Daniela³. Nieznacznie później – za panowania cara Symeona (IX/X wiek) – dokonano w Bułgarii tłumaczenia dwóch innych ważnych dla tego zagadnienia dzieł zgodnie przypisywanych św. Hipolitowi Rzymskiemu – *Komentarzy do Księgi Daniela* (CPG 1873, PG 10: 637–669, 669–697) oraz silnie związanego z nim treściowo *Słowa o Antychryście* (CPG 1872, PG 10: 725–788) (zob. m.in.: Илиев, 2014, s. 245–248, 2016, s. 104–105; Милтенов, 2013, s. 42; Невоструев, 1868; Срезневский, 1874). Choć w rękopiśmiennej tradycji prawosławnych Słowian egzegetyczna Księga Daniela zazwyczaj nie wchodziła w zestaw kodeksów komentowanych ksiąg proroków Starego Testamentu⁴, to

² Gog i Magog w tym znaczeniu są nazwami dzikich, wojowniczych narodów, które pojawiają się w tekstach bizantyjsko-słowiańskiej apokaliptyki w kontekście proroctw biblijnych (Ez 38–39; Ap 20,7).

³ Ustalenia cyrylometodejskiego korpusu tekstów biblijnych między innymi w pracach: Евсеев (1897, 1905, 1916); Иванова (1994, s. 49–52); Thomson (1998, s. 605–920); Николова (2005, s. 53–77).

⁴ Jest to grupa ksiąg, określana zwykle przydawką *tolkovaja, tolkovoje*, wyróżniających się dość charakterystyczną strukturą tekstu – naprzemiennym układem perykop biblijnych i komentarzy jednego lub wielu (często anonimowych) egzegetów.

bylibyśmy w błędzie sądząc, że nie była znana. Wprost przeciwnie – egzegetyczne proroctwa Daniela w istotny sposób wpłynęły na kształt starosłowiańskiej historiografii, choćby za sprawą przekładowych kronik bizantyńskich (np. Grzegorza Hamartolosa), gdzie przepowiednie biblijnych proroków zostały bezpośrednio wplecione w kontekst opisywanych wydarzeń historycznych. Zaczepnięty z bizantyńskich źródeł historycznych materiał wszedł następnie do słowiańskiej *Palei chronograficznej* (pełnej, typu „synodalnego”), *Troickiego chronografu* oraz *Latopisiu Helleńskiego i Rzymskiego* (2 red.), gdzie tekstem Księgi Daniela towarzyszą też komentarze Hipolita Rzymskiego⁵. Usytuowanie tekstu egzegetycznej Księgi Daniela w makrostrukturze chronografów do pewnego stopnia objaśnia mniejsze zainteresowanie kopiowaniem *Komentarzy do Księgi Daniela* oraz *Słowa o Antychryście* w postaci wyizolowanej jako oddzielnych utworów⁶. Z drugiej zaś strony materiał ten poddawany był procesom ekscerpacji i redagowania, stając się – podobnie jak w przypadku wielu innych wypisów z kronik i latopisów – podstawą opracowywania nowych tekstów (oraz ich wariantów) o częstokroć skomplikowanych korelacjach z innymi źródłami. Bogata tradycja rękopiśmienna Księgi Daniela wraz z testami jej pochodnymi jest obiektem studiów bizantynistycznych i sławistycznych już od bardzo dawna. Nie można wszakże uznać jej za zbadaną w wystarczającym stopniu, zwłaszcza w odniesieniu do tekstów parafrazujących proroctwa Daniela oraz egzegezy Hipolita Rzymskiego, które wchodzą w skład kodeksów innych niż biblijne i chronograficzne. W takich wypadkach pełnią one częstokroć całkiem nowe funkcje i kontekstowo nabierają już innej wymowy⁷.

⁵ Zob. Творогов и Давыдов (1999, s. 22–51). W krótkiej *Palei chronograficznej* (Палея хронографическая) oraz *Palei komentowanej* (Палея толковая), również znajdują się fragmenty Księgi Daniela, lecz bez komentarzy św. Hipolita; zob. Творогов (1975, s. 22–23, 52–54, 67–68); Анисимова (2009, s. 261); Водолазкин (1996, 1999, 2001, 2009, 2011).

⁶ Choć, jak wspomniałem, pisma te zostały bardzo wcześnie przełożone na język słowiański, to najstarsza pełna kopia obu tekstów pochodzi dopiero z początku XVI wieku (РГБ, Москва, ф. 113, Волок. 486, 1519 rok). Rękopis Josifo-Wołokołamskiego monasteru należał niegdyś do zbiorów Moskiewskiej Akademii Duchownej, dlatego w niektórych starszych opracowaniach nazywany jest „akademickim”. Zabytek został opisany przez Izmaila Srezniewskiego (Срезневский, 1874, s. 35–38, 54–55), stał się też podstawą jego edycji słowiańskiego przekładu *Słowa o Antychryście* (Срезневский, 1874, s. 1–30, jako *Dodatek*). Rękopis dostępny w postaci elektronicznej na portalu Ławry Troicko-Siergijewskiej (<http://old.stsl.ru/manuscripts/f-113/131>). Na temat innych kopii słowiańskich *Komentarzy do Księgi Daniela* Hipolita Rzymskiego oraz stanu badań, zob. Илиев (2016, s. 105–108).

⁷ Należy tu wspomnieć o licznych bizantyńsko-słowiańskich oraz słowiańskich tekstach apokryficznych, odwołujących się bezpośrednio lub aluzyjnie do postaci i profetycznej dzia-

W staroruskiej (ruteńskiej i moskiewskiej) tradycji literackiej od XV wieku postać proroka Daniela pojawia się często także w kontekście polemiki doktrynalnej z judaizmem (zob. m.in. Белокуров, Долгов, Евсеев, & Соколов, 1902, s. 1–164; Соболевский, 1908, s. 28–42).

W rękopisach cerkiewnosłowiańskich, jakie znajdują się obecnie w zbiorach polskich, również znajdziemy przykłady znajomości tekstów związanych z egzegetycznym wariantem Księgi Daniela. Do takich zabytków należy między innymi cyrylicki kodeks BN 12245 (Акс. 2743), druga połowa XVI wieku, znany jako *Kodeks z Bonarówki*, przechowywany w Bibliotece Narodowej w Warszawie (Kaszlej, 2011, s. 196; Naumow & Kaszlej, 2005, s. 489–490 (nr 1047))⁸. W złożonej strukturze kodeksu znajdują się trzy teksty zawierające komentowane wizje proroka Daniela – jeden w jego początkowej części (k. 17v–19), a dwa kolejne w środkowej (k. 122v–130v). Obie partie tekstowe zgodnie nawiązują do starotestamentowej wizji o czterech bestiach i czterech królestwach (Dn 7), co tworzy złudne odczucie ich znacznego podobieństwa. W rzeczywistości pisma te mają wyraźnie odmienny kształt, a zatem i osobną tradycję tekstologiczną. Spróbujmy zatem przyjrzeć się im nieco bliżej.

Pierwszy z tekstów opatrzony jest tytułem *Wizja, której doświadczył prorok Daniel* (Видѣніе еже видѣ данииль прркъ. Inc. И се ѡ велицији вѣтри налегоста на море великое. и възмоутившоу са морю, и се исхождадоху ис него ѡ свѣри велицији..., k. 17v)⁹. Strukturalnie pasaż składa się z dwóch powiązanych ze sobą części: pierwszą stanowi parafraza początkowych wersów siódmego rozdziału Księgi Daniela (wg Dn 7,2–8), drugą zaś egzegetyczny komentarz do niej, oznaczony w rękopisie jako „tolkovanije”. To objaśnienie stanowi właśnie zasadniczą część utworu. Choć odwołuje się do wykładni i myśli znanych dobrze z pism Hipolita Rzymskiego – *Komentarza do Księgi Daniela* oraz *Słowa o Antychryście*, tekst w swojej głównej części ewidentnie nawiązuje też do apokryficznego *Objawienia Pseudo-Metodego Patarskiego*, którego zależność względem kanonicznej Księgi Daniela, pism Hipolita Rzymskiego (i Pseudo-Hipolita) oraz wschodniochrześcijańskiej apokaliptyki zasadniczo jest już dobrze znana¹⁰.

łałości proroka Daniela. Więcej na ten temat zob. Петканова і Милтенова (1993, s. 99–106, 109–114, 154–180); Тѣпкова-Займова і Милтенова (1996) (nowsze wydanie w przekładzie na język angielski: Тѣпкова-Займова & Милтенова, 2011).

⁸ Szerzej o zabytku zob. też Stradomski (2014, s. 64–67) (tam literatura przedmiotu).

⁹ Zob. Appendix (II).

¹⁰ Spośród licznej literatury na ten temat warto wskazać m.in.: Истрин (1897); Лавров (1901, s. 1–39); Петровский (1909, s. 75–94); Alexander (1968, s. 997–1018); Милтенова (1991,

Tekst *Wizji, której doświadczył prorok Daniel* ma wyraźnie antysemicką wymowę i utrzymany jest w konwencji polemiki z domniemanym żydowskim adwersarzem. Strukturalno-semantyczne odwołanie się do wizji proroka Daniela o czterech bestiach i czterech królestwach potrzebne jest autorowi jedynie do nakreślenia potrzebnego dla doktrynalnej dyskusji kontekstu eschatologicznego. Osią sporu jest bowiem spodziewane pojawienie się w przyszłości osobowego Antychrysta i korelacja tego wydarzenia z oczekiwanym przez Żydów nadejściem mesjasza. W utrzymanym w konwencji pozornego dialogu piśmie, chrześcijański egzegeta odpowiada na kluczowe pytanie: kim w rzeczywistości będzie ów wyczekiwany przez Żydów mesjasz? W kontekście scenariusza wydarzeń dni ostatecznych, nakreślonego między innymi przez Hipolita Rzymskiego i *Objawienie Pseudo-Metodego Patarskiego*, odpowiedź na to pytanie pojawia się szybko i jest dla Żydów miażdżąca. Odrzuciwszy zrodzonego z Dziewicy *Syna Człowieczego*, któremu na imię Jezus Chrystus, wyznawcy Starego Zakonu oczekują w rzeczywistości zapowiedzianego przez prorostwo *Syna Zatracenia*. Naiwnie wierzą bowiem Żydzi, jak twierdzi autor, że oczekiwany przez nich mesjasz dopiero się pośród nich narodzi, odbuduje królestwo Izraela i panować będzie, aż do skończenia świata¹¹. Chrześcijanie wiedzą jednak, że prawdziwy Mesjasz już przyszedł na świat, zrodzony niegdyś z łona Dziewicy, a powtórne Jego przyjście „na obłokach”, będzie związane z zapowiadany w pismach i prorostwach dniem Sądu Ostatecznego. A zatem, jak dalej czytamy, Żydzi spodziewają się dopiero narodzin „swego” mesjasza¹², podczas gdy chrześcijanie oczekują już tylko ponownego przyjścia *Syna Człowieczego* w czasach ostatecznych. Przekonany o swych racjach tak powiada:

Ale wy, Żydzi, jakże nazwiecie tego, który dopiero ma się narodzić? Jakież nadacie mu imię? Temu, który nie powie: Ja rzekłem, Ja objawię. To jego wy oczekujecie. Jakież

s. 135–144). Bibliografia źródeł i opracowań: CAVT nr 253–265, s. 203–211; a także w: IIΘ (2006b, s. 8–44).

¹¹ Jest to niewątpliwie rozwinięcie myśli zawartej w Dn 9,24–27.

¹² Z nieukrywaną drwiną i powątpiewaniem autor zwraca się do nich: „Powiadacie, że ten Syn Człowieczy, co na obłokach z nieba przybędzie, jak to [prorok] przepowiada, że i ten z kobiety ma się narodzić. Jakoż to po powstaniu z martwych ktoś może się narodzić?! albo jakaż kobieta kogoś może urodzić?! A [dopiero co] urodzony, kiedyż to sądzić zacznie? A jeśli zaś nie miałby się narodzić z kobiety, jak to wy powiadacie, to jakież to nie zrodzony z kobiety będzie ten Syn Człowieczy? Takiego go bowiem Daniel zobaczył, Syna Człowieczego, który na obłokach przybywa, i który świat cały sądzić będzie sprawiedliwie. I was wrzuci w ogień nieugaszony” (k. 18).

jest imię jego? To zapowiedziany Antychryst. I narodzi się on z kobiety wszetecznej, która stanie się schronieniem szatana. Narodzi się w Kafarnaum. I zgromadzą się wszyscy Żydzi w Jerozolimie, i tego, oczekiwanego przez nich mesjasza, któremu na imię Antychryst, obiorą sobie za króla. [...] Ponieważ uważacie, że z waszego [ludu] narodzi się i panować będzie. Albowiem bez rozumu oczekujecie tego królestwa... (k. 18v).

Polemiczna waga tego wywodu jest niezwykle ciężka. Oczekując z niecierpliwością przyjścia „tego, który dopiero ma się narodzić”, Żydzi *de facto* realizują scenariusz nakreślony w prorocत्वach o końcu świata. Co więcej, poprzez deklarację posłuszeństwa i uwielbienia względem przyszłego ziemskiego króla w Jeruzalem, sami oddają się władzy szatana. Logika nakazuje więc wykluczyć ich z pojęcia „ludu Bożego”, a konsekwencje tego odsunięcia muszą być, jak się łatwo domyślić, nieuchronne i straszliwe. Autor nie pozostawia co do tego żadnego wątpliwości. Nieco dalej przepowiada więc złowieszczo:

Gdy się zakończy trzymiesięczne ubóstwienie Antychrysta, króla żydowskiego, przyjdzie Bóg na ziemię, wedle prorocत्वa Daniela i Malachiasza, który rzecze: oto nadejdzie Bóg Wszechmogący, ale któż będzie w stanie wytrzymać dzień przyjścia Jego?, albo któż stanie przed obliczem Jego, które jest jak ogień? Spali On ziemię całą, a ta oczyści się jak srebro i złoto. [...] I zasiądzie Przedwieczny. A tron jego z ognistych płomieni i koła jego tronu – płonący ogień. I rzeka ognista płynąca [od Niego], a królestwu jego nie będzie końca [wg Dn 7,9–14]. On to sędzić będzie żywych i umarłych – grzeszników [czeka] męka wieczysta, a sprawiedliwych żywot wieczny bez końca. A Żydzi, z Antychrystem, pójdą w ogień piekielny, czyli w płonącą siarkę nieugaszoną, jak to zostało zapowiedziane (k. 18v–19).

Nakreślony tu obraz Sądu Ostatecznego wpisuje się w projekcję zdarzeń znanych dobrze eschatologicznej literaturze i ikonografii, jednak w kontekście nawiązań do *Objawienia Pseudo-Metodego* Żydom zarzuca się już nie tylko (tradycyjne) odrzucenie i zabicie Jezusa, ale też sprawstwo ziemskiego panowania Antychrysta. Oczekując „tego, który dopiero ma się narodzić”, w sposób oczywisty stają się orędownikami rychłego nadejścia czasów ostatecznych oraz apokaliptycznych zdarzeń, jakie mają je zwiastować. Doktrynalny spór chrześcijaństwa z judaizmem dotyczył więc już nie tylko spraw przeszłości (odmiennej percepcji osoby Jezusa z Nazaretu i praw do tradycji starotestamentowej), ale został powiązany z wydarzeniami przyszłymi, przez co stał się trwale aktualny i praktycznie czasowo nieograniczony. Takie postawienie sprawy czyniło też płonnymi nadzieje na jakiegokolwiek zbliżenie kulturowe czy chociażby złagodzenie napiętych stosunków religijnych pomiędzy starszymi a młodszymi, jak by nie patrzeć, braćmi w wierze.

Nie jest to zresztą jedyny antyżydowski tekst w tej części kodeksu BN 12245. *Wizję, której doświadczył prorok Daniel* bezpośrednio poprzedza (k. 16–17v) dwustronicowy ciąg pytań i odpowiedzi, w postaci znanych dobrze średnio-wiecznej tradycji prawosławnych Słowian dialogów egzegetycznych¹³. Zależności treściowe pytań i udzielonych na nie objaśnień względem literatury biblijnej, apokryficznej i patrystycznej są w tym wypadku nad wyraz widoczne (np. informacje z posłania patr. Sofroniusza Jerozolimskiego, *Fragmentum. De baptisate apostolorum*, PG, 87/3, col. 3372), choć precyzyjna identyfikacja źródeł wcale nie jest łatwa. Dialogi dostarczają kolejnej porcji wiedzy z obszaru wspólnej (judeochrześcijańskiej) tradycji religijnej, choć podejmowane tematy zdają się być przypadkowe, a przynajmniej nie układają się w jakiś czytelny wątek teologiczny. Z tekstu dowiadujemy się między innymi: dlaczego Żydzi nie rozumieли Jezusa wołającego z Krzyża w ich własnym języku *Eloi, eloi*, jakie jest symboliczne znaczenie pewnych ptaków (synogarlica, jaskółka, świergotek)¹⁴, czy też kiedy i przez kogo zostali ochrzczeni Zachariasz, apostołowie i wreszcie sama Bogurodzica¹⁵.

Wśród rozsypanych na kartach *Kodeksu z Bonarówki* drobnych pism antyżydowskich i antylacińskich z pewnością wyróżnia się obszerny *Spór z Żydami o wierze chrześcijańskiej i prawie żydowskim, który odbył się w Jerozolimie, przy arcybiskupie Sofroniuszu*¹⁶. Utwór ten, znany dobrze literaturze bizantyńskiej

¹³ Najnowsze opracowanie na ten temat z obszerną literaturą zob. Милтенова (2004). Niektóre z pytań dialogu pojawiają się na przykład w *Palei komentowanej* czy tzw. *Izborniku XIII w.*, jednak nie natknąłem się na inne źródło rękopiśmienne poświadczające ich obecność w takiej postaci, w jakiej znajdują się w kodeksie BN 12245. Nie przyniosły również efektów poszukiwania pełnych analogii w literaturze przedmiotu poświęconej temu zagadnieniu.

¹⁴ Jedynie w tym przypadku egzegezy Jr 8,7 widzimy zależność od znanego ze staroruskich kodeksów utworu *Словеса избранна, еже словования Григория Феолога*, zob. Никольский (1892, s. 40, 145–146, 192); Евсеев (1900, s. 792–793).

¹⁵ Zob. Appendix (I).

¹⁶ Стазаніе вышше вкратце въ іерлімѣ при софроніи архієпискѣ въ вѣрѣ хрїтіанствѣ и законѣ юуденствѣмъ създѣшюса събору хрїтіанскомѣ и еврѣскомѣ. Інс. хрїтіаніноу прѣже възѣ сѣ възпросити длѣжно ѣ жидовина... (k. 131–141v). Z wyjątkiem drobnych leksykalno-składniowych odmienności względem innych znanych kopii (np. РНБ, Кир. – Бел. № 12, XIV–XV w., k. 192–214v) oraz dość charakterystycznej inwersji dwóch partii tekstowych (k. 132–133, 134v–135), kopia należy do typowych i jest kompletna. Wspomniane przedstawienie fragmentów powstało niewątpliwie w wyniku pomieszania kart rękopisu stanowiącego antygraf dla rękopisu BN (lub na jeszcze wcześniejszym etapie kopiowania) i stanowi czytelny marker dla badań nad historią tego tekstu w środowisku literackim prawosławnych Słowian.

i słowiańskiej, jest klasycznym przykładem toczącej się od wieków polemiki doktrynalnej i rywalizacji o tradycję biblijną¹⁷. Taką samą funkcję pełni on zresztą w otoczeniu wielu innych pism tego rękopisu. Ale wróćmy do cyklu proroka Daniela.

W środkowej części Kodeksu z Bonarówki znajdują się dwa kolejne sąsiadujące ze sobą teksty. Są to: *Wizja proroka Daniela o czterech bestiach* (Даниїла прѣрока виденїе, и в четыре свѣрѣ. Inc. Глѣть даниїль: оубо видѣъ сѣ четыри вѣтри съ нѣбесеъ вѣпадоша въ море великое..., k. 122v–125v)¹⁸ oraz *Słowo Hipolita o proroku Danielu. Wizja dni ostatecznych* (Ип'полита слово, в даниїлѣ прѣрѣцѣ, виденїе сѣнѣ дѣни. Inc. Дрѹгѣѣ танинѣ сказаетъ нѣ прѣрѣкъ в послѣднихъ лѣтѣхъ. рече бо тако. и възстанѣ дрѹгынѣ цѣрь без'стоудень и възвыситъ са..., k. 125v–130v)¹⁹. Oba teksty zasadniczo mają podobną strukturę: zaczynają się od wprowadzającego cytatu z siódmego rozdziału Księgi Daniela, po którym następuje egzegetyczny komentarz oparty na wykładni św. Hipolita Rzymskiego. Pisma traktują o czasach ostatecznych, wieszcząc o okolicznościach, w jakich dojdzie do Paruzji i Sądu Ostatecznego. Lektura tekstów nakazuje wszakże stwierdzić, że komentarze nie są ekscerptami zaczerpniętymi wprost ze słowiańskich przekładów pism Hipolita. Mamy tu raczej do czynienia z parafrazą i kontaminacją myśli obecnych w *Komentarzach do Księgi Daniela* oraz *Słowie o Antychryście*, a atrybucję tekstów należy uznać za Pseudo-Hipolitową. Próba określenia podstawy źródłowej tych tekstów w takim kształcie, w jakim widzimy je w rękopisie BN 12245, prowadzi do trzech (a właściwie czterech) wspomnianych już źródeł chronograficznych: *Chronografu kompilowanego* (3 red.) oraz pochodnych mu – *Troickiego chronografu*, pełnej *Palei chronograficznej* oraz *Latopisu Helleńskiego i Rzymskiego* (2 red.). Porównania wykazały, że jedynie wariant komentowanej Księgi Daniela w *Latopisie Helleńskim i Rzymskim* jest zbieżny z kopiami kodeksu BN, jednakże trudno uznać je za ekscerpowane wprost z *Latopisu*²⁰. Oprócz widocznych odmienności leksykalno-składniowych oraz

¹⁷ Obok *Żywota Grzegorza Omiritskiego i Sporu z żydem Erwanem* (Erbanem), a także kilku traktatów zamieszczonych w księgach kormczych, jest to najdłuższy tekst polemiki z judaizmem, jakie spotkać można w rękopisach cerkiewnosłowiańskich. Zob. Васильев (1908, s. 23–67); Прохоров (2001, s. 168–191); ПЭ (2006a, s. 447–448).

¹⁸ Zob. Appendix (III).

¹⁹ Zob. Appendix (IV).

²⁰ Podobną zbieżność widzimy również względem wspomnianego wyżej najstarszego pełnego odpisu *Komentarzy do Księgi Daniela* (РГБ, Москва, ф. 113, Волок. 486, 1519 rok), k. 168–174v, jednak tekst BN jest nieznacznie skrócony.

pewnych opuszczeń (co jest stosunkowo łatwe do objaśnienia redakcją języka i zamierzonymi skrótami) w obu tekstach *Kodeksu z Bonarówki* znajdują się dość duże partie tekstowe²¹, których nie ma w *Latopisie* oraz zależnych od niego źródłach. Jest to najbardziej charakterystyczna cecha tekstów znajdujących się w naszym rękopisie, która jednocześnie świadczy o ich odrębnej tradycji historycznoliterackiej. W obu przypadkach komentarze nie mają żadnych wskazań sugerujących źródło ich pochodzenia. Analiza treściowa pozwoliła ustalić, że uzupełnienie pierwszego komentarza (Dodatek A) oparte jest również na materiale znanym z *Komentarzy do Księgi Daniela* Hipolita Rzymskiego, jednakże należy tu mówić raczej o parafrazie lub swobodnej kompilacji, aniżeli o cytowaniu. W przypadku drugiego dodanego fragmentu (Dodatek B) sprawa wygląda zupełnie inaczej i odsyła czytelnika do pism innego znanego wschodniochrześcijańskiego egzegety – św. Efrema Syryjczyka. Cały komentarz, o niezwykle ciekawym apokryficznym tle narracji, stanowi w większości dość wierny ekscerpt z jego *Paraenesis*, a właściwie pouczenia *O Antychryście*, stanowiącego zwykle 105 homilię tego cyklu.

Istnieje jeszcze inna osobliwość materiału literackiego zawartego w kodeksie BN 12245, o której z pewnością warto też tu wspomnieć. Oba teksty opowiadające o wizji proroka Daniela znajdują się bezpośrednio po dwóch dużych blokach tekstowych – pierwszy pochodzi zapewne z *Palei komentowanej*²², a drugi stanowi duży fragment (ok. 2/3 całości) pierwszego słowiańskiego przekładu *Palei historycznej*²³. Wypis z *Palei komentowanej* został w rękopisie pseudoepigraficznie przypisany św. Janowi Złotoustemu, co pozwala wiązać jego genezę z jakimś kodeksem lekcyjnym w typie Złotousta²⁴. Fragment ten został zaczerpnięty do

²¹ Zob. Appendix – Dodatek A, k. 124–125v; Dodatek B, k. 127v–130v.

²² Слѡ иже въ сѣбѣ вѣща нашего иванна злѡустаго архипѣпа константина града ѿ книгы выгѣта нѣси и земля. блѣви вѣче:– іпс. Бѣ преже въсѣ вѣкъ, ни начала имѣ, ни конца. іако бѣ силенъ сѣтворѣи агѣлы своа дѣхы и слоугы своа вѣгнь пламень. іакоже бѣтѣвныи дѣвѣ вѣписа... ехс. іако же во бесплѣтныи и безтелесныи сѣтворѣи. дѣшѣ дѣво члѣкѣк плѣтѣи и телесѣ вѣложи:– (zachowuję oryginalną interpunkcję), k. 66–77v. Por. Камчатнов, Мильков і Полянскій (2002, s. 13–96) (tekst w kodeksie BN nie jest ciągły і odpowiada fragmentom kart 1a–31v rękopisu *Palei z Kołomyj* z 1406 roku, stanowiącego podstawę wskazanej edycji z 2002 roku).

²³ Сѣа книгы выгѣта нѣси и земли, и вѣсакон тѣвари. иже сѣтвори бѣ. вѣсѣ дѣла своа испрѣва. блѣви вѣче:– іпс. Прѣже вѣсѣ сын, и вѣсакъ и за вѣсѣ. подобаетъ истинномуу члѣкоу вѣдати что ѣ бѣ... ехс. и иноплемѣнници разѣмѣша. и рѣша емоу дати емоу женоу ѿ рода своего да не ратуетъ са съ ними:– k. 77v–122v. Por. Попов (1881, s. 1–128 (do w. 4)).

²⁴ Świadczy o tym nie tylko inny niż spotykany zwykle w kopiach *Palei komentowanej* tytuł, ale też umieszczone w nim wezwanie (Благослови отче!), typowe dla tekstów przeznaczonych

protograficznego dla *Kodeksu z Bonarówki* źródła najpewniej za pośrednictwem jakiegoś wczesnego wariantu *Palei chronograficznej* (pełnej) lub zaginionej archetypicznej redakcji *Latopisu Helleńskiego i Rzymskiego*²⁵. Wskazują na to archaiczne cechy języka oraz segmentacja tekstu, spotykana w kopiach *Palei chronograficznej* (pełnej), gdzie w większości ciągły materiał narracyjny z *Palei komentowanej* ma wydzielone tematyczne akapity, często z przypisanymi im własnymi podtytułami²⁶. Ekscerpty w rękopisie BN 12245 pod względem językowo-syntaktycznym oraz leksykalnym są niezwykle bliskie wariantowi *Palei komentowanej* z początku XV wieku – НИОР РГБ, ф. 304.I, Троиц. 38, 1406 rok

do odczytywania na głos. Utwory o takiej atrybucji (lub anonimowe) o podobnie brzmiących początkowych frazach znane są ze Złatoustów (całorocznych i postnych), gdzie umieszczone są jako homilia na poniedziałek czwartego tygodnia Wielkiego Postu. Teksty zazwyczaj mają tytuł *O siłach niebieskich* (О небесных силах) lub też *Słowo z szesnodnewu o siłach niebieskich* (Слово от шестодневца о небесных силах), co w tym przypadku, oczywiście jest bliższe prawdy. Zob. Творогов (1985, s. 281); Черторицкая (1990, s. 353); Čertorickaja i Miklas (1994, s. 191). W Złatoustach (np. НИОР РГБ, ф. 304.I, Троиц. 142, XVI w., k. 71–74v) znajduje się jednak inny wariant tego słowa.

²⁵ Zob. Творогов (1975, s. 67, 119–127).

²⁶ Wymieniam jedynie wydzielone części, które mają odrębne podtytuły. Segmentacja tekstu tylko w części odpowiada wydzielonym całościom *Palei chronograficznej* (pełnej). Dla ułatwienia identyfikacji podaję numer karty kodeksu BN oraz paralele tekstu w rękopisach Троиц. 38 oraz Синод. 210 (dla uniknięcia nieporozumień stosuję używane w wielu publikacjach cyrylicie oznaczenia kolumn tekstowych). Inc. Бѣ преже възѣ въкъ, ни начала имѣ, ни конца... (k. 66–66v; 1a–16; 1a–16); w дѣгльхъ же пишется:– ꙗко тѣ въз дѣ днь съ нѣвъ и землею выша... (k. 66v–67; 2г–3б; 2г–3а); w водахъ:– ꙗко възса земля доуплныи многы имѣ... (k. 67–68; 6б–7а; 6б–7а); w облацѣхъ:– Вижѣ же оубо превлагаго много хытрьца га... (k. 68; 18в; 17г–18а); w тѣрѣ:– А еже възѣде пльбѣна тѣрѣ... (k. 68; 18в; 18а); w звѣздахъ:– Многажѣ бо видимъ ꙗко звѣзды летяще съ нѣсе... (k. 68–69; 18г–19а; 18а–18г); w сатанѣ:– Въ сѣи же оубо дѣнь единъ ѿ дѣгль нарицаемыи сатанѣ... (k. 69–70v; 19а–20а; 18г–20а); w чловецѣ:– Въ испѣшагѣ мѣсто чина десатаго оумьсли бѣ створити члѣка... (k. 70v–71; 20а–20в; 20а–20б); w воднѣ родоу:– Тога оубо кѣти велициѣ роднишѣ иже пѣбни встровѣ... (k. 71–71v; 20в–20г; 20г–21б); w птицѣ и w рыбахъ:– Нѣ понеже оубо пѣтицю и рыбу оу воды изведе гѣ... (k. 71v–72v; 20г–21а; 21б–22а); (Зоздла) вѣсть оубо ина пѣтица нарицаема зоздла... (k. 72v–73; 21а–21г; 22а–22в); w меренѣ:– вѣсть же оубо ина рыба зовема амерена, нечиста ѣ дѣвствѣвъ и свѣло скврѣна... (k. 73–74; 21г–22в; 22в–23в); w члѣцѣ:– Семоу же оубо животоу вбрѣ простѣ въ... (k. 74–74v; 29в–29г; 33а–33б); w дѣши:– Дзшеніе оубо животное въздоуѣнѣ бесплзтнѣ, невидимо и неразоумно... (k. 74v–75; 29г–30а; 33б–33в); и w оудѣ:– Да w семь слово иже ѿ чѣсти телеснѣ ѣ оубо члѣкоу ꙗкоже повѣдають... (k. 75–75v; 30а–30в; 33в–34б); w оумѣ:– Оумз бесплзтнѣ ацѣ и въз малѣле (!), нѣ w виходѣ възса земля ѣ... (k. 75v–77v; 30в–31в; 34б–35г); w огни:– ꙗкоже бо вгнѣ горниѣ стжичьствоуѣ огню земномуу нѣ разнѣ ѣ стжичьствѣвъ грзниѣ бо безтелеснѣ. wв же въз камени, wв же въз желѣзѣ, инѣ же въз древесѣ, ꙗкоже бо бесплзтнѣи безтелеснѣ створен дѣшѣ ѣбо члѣкѣз плзтнѣю и телесѣ wволожи:– (k. 77v; parafraza 34б; 39б–в).

(*Paleja z Kołomny*)²⁷, natomiast posiadają już widoczne różnice względem najstarszej kopii *Palei chronograficznej* (pełnej) z 1477 roku – ГИМ, Синод, 210²⁸.

W obu typach palei – komentowanej i historycznej – nie ma zwartych tekstów z objaśnieniami Księgi Daniela, natomiast w *Palei chronograficznej* nie ma znów wspomnianych wyżej charakterystycznych uzupełnień komentarzy (A i B) w części egzegetycznej. Jednakże owe dodatki do tekstu *Słowo Hipolita o proroku Danielu i jego wizji o dniach ostatecznych* zawierają pewne myśli świadczące nie tylko o znajomości pism Hipolita Rzymskiego, ale też *Palei komentowanej*. W palei treści te jednak nie stanowią materiału własnego, ale część inkorporowanych źródeł starobułgarskiej i staroruskiej literatury, takich jak *Objawienie Pseudo-Metodego Patarskiego czy Szestodnew* Jana Egzarchy. Bezpośrednich analogii tekstowych jednakże i tym razem nie ma, a zatem najprawdopodobniej mamy do czynienia ze słowiańską kompilacją uzupełnioną o oryginalnie opracowane fragmenty komentarzy.

Oprócz *Kodeksu z Bonarówki* znane są dziś przynajmniej dwa rękopisy o treści mieszanej, w których znajdują się analogiczne do przedstawionych tu teksty komentowanych wizji Daniela, a więc z dodatkami (A i B) i zamieszczone po wypisach z palei. Pierwszy znajduje się obecnie w Archiwum Państwowym w Bukareszcie, sygn. ANB 741 (XV/XVI wiek) (Iliev, 2014, s. 149–170; Lința, Djamo-Diaconița, & Stoicovici, 1981, s. 253–259; Mircea, 2005, s. 236; Илиев, 2014, s. 248–256; Сковронек, 2011, s. 74–115), drugi natomiast we Lwowskiej Bibliotece Narodowej im. Wasyla Stefanyka, sygn. АСП 138 (połowa XVI wieku) (Головата & Кольбух, 2007, s. 223–226; Свенцицький, 1906, s. 208–216; Skowronek, 2013, s. 95–110). Okazuje się, że wszystkie trzy kodeksy pochodzą z tego samego środowiska literackiego (ukraińsko-mołdawskiego, gdzie w użytku były rękopisy bułgarskiego pochodzenia) i wykazują jawne zależności na poziomie ortografii, języka, a także częściowo też doboru i układu tekstów (Илиев, 2014, s. 248–250). Kodeksy nie są wprawdzie identyczne, choć rękopis lwowski strukturalnie jest znacznie bliższy *Kodeksowi z Bonarówki* niż bukaresztański. Lwowski kodeks АСП 138 ma kopie komentowanych wizji proroka Daniela w podobnym układzie, jak warszawski, a zatem lokuje w osobnej grupie *Виденіє иже видѣ пророкъ даниль*,

²⁷ Jest to trzecia pod względem wieku kopia. Dwie starsze kopie to ГПБ, собр. ПДА, А.1.119 (XIV w.; część rękopisu znajduje się obecnie w ЦГАДА, фонд Синод. типографии, № 53); ГБЛ, фонд Костромской библиотеки, № 320 (кон. XIV–розч. XV w.), Творогов (1987, s. 287).

²⁸ Porównuję z edycją pierwszej części rękopisu Синод. 210 wg wydania *Толковая паляя 1477 года: Воспроизведение Синодальной рукописи № 210* (1892).

k. 45v–46, a następnie teksty: *Palei komentowanej*, k. 64–85; *Palei historycznej*, k. 85–166v; [Даниїла прѣрка виденїе, и в четыре свѣрехъ] brak początku, k. 167–171v; Иполита слово в даниїлѣ прѣрцѣ видѣе сѣна дне, k. 171v–180v. W rumuńskim kodeksie ANB 741 fragment tekstu Виде (!) иже видѣ прѣрокъ даниль, k. 168v–169 znajduje się natomiast tuż po cyklu wypisów z palei (k. 72–156) oraz również niekompletnym tekście: Даниїла прѣрка виденїе в четыре свѣрѣ тлѣкованїе в свѣрѣ, k. 156–161 (zob. Skowronek, 2013, s. 96–98, 103–105; Илиев, 2014, s. 248, 255–256, tam też edycja tekstów z kodeksu ANB 741). Warto też zaznaczyć, że duży ekscerpt z *Palei historycznej* jest w tym wypadku znacznie bliższy kopii BN (kończy się w taki sam sposób), a zatem tekstologiczne relacje pomiędzy trzema kodeksami nie są bezpośrednie (por. Skowronek, 2016, s. 13)²⁹. Wszystkie zawierają natomiast duże korpusy starych tekstów związanych z bułgarską tradycją piśmienniczą okresu pierwszego carstwa i epoki cara Symeona. Wśród nich są m.in.: *Dialogi świętych mędrców* (1 red.) (Милтенова, 2004, s. 197–198, zob. też s. 111, 113, 313), *Objawienie Pseudo-Metodego Patarskiego* (1 red.)³⁰, homilie Klemensa Ochrydzkiego i Jana Egzarchy, liczne apokryfy³¹, a także fragmenty szesnodnewów Jana Egzarchy oraz Seweriana Gawalskiego. Znamienne jest jednak, że obecne we wskazanych tu kodeksach wypisy z tego ostatniego źródła skwapliwie pomijają tak charakterystyczne dla *Palei komentowanej* partie antyżydowskich komentarzy, których obecność ma swoje uzasadnienie w kodeksach zawierających liczne teksty międzyreligijnej polemiki – w tym także polemiki z judaizmem. Jest więc bardziej niż prawdopodobne, że wbrew przypuszczeniom nie są to excerpty z *Palei komentowanej*, ale pochodzą wprost z bałkańskich heksameronów, czyli źródła znacznie starszego, które weszło w skład *Palei* na wczesnym etapie jej powstawania. Obecność dwóch odrębnych bloków tekstowych związanych z tym samym tematem egzegezy wizji proroka Daniela w kodeksie BN 12245 związana jest niewątpliwie z bardzo złożonym procesem kompilowania

²⁹ Próba ich wyjaśnienia oraz hipotetyczne kierunki migracji tekstów będą tematem osobnego artykułu, który jest w przygotowaniu.

³⁰ Tekstu tego nie ma wprawdzie w rękopisach АСІ 138 i BN 12245 (w takiej postaci, w jakiej księgi się zachowały), jednak znajomość tego utworu poświadczają odwołania i aluzje w innych pismach wchodzących w zestaw kodeksów. W rumuńskim rękopisie znajduje się kopia *Objawienia* najstarszego przekładu słowiańskiego (1 red.), zob. Skowronek (2011, s. 74–115; tam również edycja tekstu z kodeksu ANB 741).

³¹ Teksty prozy oratorskiej Klemensa Ochrydzkiego i Jan Egzarchy oraz teksty apokryficzne i polemiczne obecne w kodeksie BN 12245 zostały omówione w pracach: Stradomski (2011, s. 139–145, 2014); Страдомски (2016, s. 94–97).

zawartości księgi, której początkowa część wyraźnie nawiązuje do najstarszych słowiańskich kodeksów o treści mieszanej, takich jak *Izbornik Światosława*, *Izbornik 1076 r.* czy *Izbornik XIII w.*, natomiast pochodzenie jej kolejnych partii pozostaje nadal niejasne. Ta kwestia wymaga naturalnie dalszej wnikliwej analizy tekstologicznej i jej wyświetlenie stanie się zadaniem przyszłości.

SKRÓTY

- CAVT – *Corpus Christianorum. Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti*, Haelewyck, J.-C. (ed.), Brepols-Turnhout (1998).
- CPG – *Clavis Patrum Graecorum*, Geerard, M. (ed.), vol. 1–6, Brepols-Turnhout (1974–2003).
- PG – *Patrologiae cursus completus. Series Graeca*, J.-P. Minge (Ed.), vol. 1–161, Paris 1857–1866.
- ПЭ – *Православная Энциклопедия, под ред. Патриарха Московского и Всея Руси Кирилла*, т. 12, т. 14, Москва (2006), Церковно-научный центр Православная Энциклопедия.

BIBLIOGRAFIA

- Alexander, J. P. (1968). Medieval apocalypses as historical sources. *American Historical Review*, 73(4), 997–1018. <https://doi.org/10.2307/1847386>
- Čertorickaja, T. V., & Miklas, H. (Red.). (1994). *Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Clavis Patrum Graecorum* [CPG]. (1974–2003) (M. Geerard, Red.) (T. 1–6). Turnhout: Brepols.
- Corpus Christianorum. Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti* [CAVT]. (1998) (J.-C. Haelewyck, Red.). Turnhout: Brepols.
- Iliev, I. I. (2014). The Slavonic versions of Hippolytus of Rome's Commentaries on the Book of Prophet Daniel. *Scripta&e-Scripta*, 13, 149–170.
- Kaszlej, A. (Red.). (2011). *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Grekokatolickiej w Przemyslu*. Warszawa: Wydawnictwo Biblioteki Narodowej. (*Inwentarze rękopisów Biblioteki Narodowej*, 2)
- Lința, E., Djamo-Diaconița, L., & Stoicovici, O. (1981). *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*. București: Facultatea de limbi și literaturi străine.
- Mircea, I. R. (2005). *Repertoire de manuscrits Slaves en Roumanie: Auteurs Byzantins et Slaves*. Sofia: Institut d'Etudes balkaniques.

- Naumow, A., & Kaszlej, A. (Red.) (z Naumow, E., & Stradomski, J.) (2005). *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog* (2. wyd.). Kraków: Wydawnictwo Scriptum.
- Patrologiae cursus completus. Series Graeca* [PG]. (1857–1866) (J.-P. Minge, Red.) (T. 1–161). Paris.
- Skowronek, M. (2013). Uwagi o dwóch odpisach palei historycznej: Ze zbiorów Lwowskiej Biblioteki Naukowej i Archiwum Państwowego w Bukareszcie. W: J. Stradomski & M. Kuczyńska (Red.), *Cyrylometodejski komponent kultury chrześcijańskiej Słowian w regionie Karpackim: Historia, tradycje, odwołania* (ss. 95–110). Kraków: Wydawnictwo Scriptum.
- Skowronek, M. (2016). *Palaea Historica: The second Slavic translation. Commentary and text*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. (Series Ceranea, 3)
- Stradomski, J. (2011). O obecności i recepcji tekstów średniowiecznej literatury Słowian południowych w dawnej Rzeczypospolitej (uwagi o tekstach Jana Egzarchy Bułgarskiego w rękopisach cerkiewnych w Polsce). W: M. Kuczyńska, W. Stępnia-Minczewska, & J. Stradomski. (Red.), *Piśmiennictwo cerkiewnosłowiańskie i sztuka cerkiewna w kulturze Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej* (ss. 139–145). Kraków: Wydawnictwo Scriptum. (Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 6)
- Stradomski, J. (2014). *Rękopisy i teksty: Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI w.* Kraków: Wydawnictwo Scriptum. (Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 10)
- Тăпкова-Займова, В., & Милтенова, А. (2011). *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia: Изток-Запад.
- Thomson, F. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. W: J. Krašovec (Red.), *Interpretation of the Bible* (ss. 605–920). Ljubljana: Sheffield Academic Press.
- Анисимова, Т. В. (2009). *Хроника Георгия Амартола в древнерусских списках XIV–XVII вв.* Москва: Индрик.
- Белокуров, С. А., Долгов, С. О., Евсеев, И. Е., & Соколов, М. И. (1902). О ереси жидовствующих: Новые материалы. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*, (3), 1–164.
- Васильев, А. А. (1908). Житие св. Григентия, еп. Омиритского. *Византийский Временник*, 14, 23–67.
- Водолазкин, Е. Г. (1996). Хронология русской хронографии, ч. 1. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 49, 22–35.
- Водолазкин, Е. Г. (1999). Хронология русской хронографии, ч. 2. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 51, 9–19.
- Водолазкин, Е. Г. (2001). Хронология русской хронографии, ч. 3. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 52, 79–97.
- Водолазкин, Е. Г. (2009). Как создавалась Полная Хронографическая Палея, ч. 1. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 60, 327–353.
- Водолазкин, Е. Г. (2011). Как создавалась Полная Хронографическая Палея, ч. 2. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 62, 175–200.

- Головата, Л. В., & Кольбух, М. М. i in. (Red.). (2007). *Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України: Каталог (Т. 1, XI–XVI ст.)*. Львів: Оріяна-Нова.
- Евсеев, И. (1897). *Книга пророка Исаяи в древнеславянском переводе*. Санкт-Петербург: Печатня С. П. Яковлева.
- Евсеев, И. (1900). Заметки по древне-славянскому переводу Св. Писания. (IV). *Известия Отделения Русского Языка и Словесности*, 5(3), 788–823.
- Евсеев, И. (1905). *Книга пророка Даниила в древнеславянском переводе: Введение и тексты*. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Собко.
- Евсеев, И. (1916). *Очерки по истории славянского перевода Библии*. Петроград: Типография М. Меркушева.
- Иванова, Т. А. (1994). Мефодиев перевод Библии (К вопросу о достоверности сообщения XV главы Жития Мефодия). W: *Переводы Библии и их значение в развитии духовной культуры славян: Материалы Международной Библейской конференции 1990 года, посвященной 75-летию Русской Библейской комиссии* (ss. 49–52). Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Илиев, И. И. (2014). Иполитовото Тълкувание на Книга на пророк Даниил в ръкопис 741 от Букурещкия държавен архив. *Bulgaria Mediaevalis*, 4–5/2013–2014 (Studies in honour of Professor Vassilka Tărkova-Zaimova), 245–256.
- Илиев, И. И. (2016). Някои особени лексеми в старобългарския превод на Иполитовото тълкувание на Книга на пророк Даниил. *Slavia Meridionalis*, 16, 103–125. <https://doi.org/10.11649/sm.2016.008>
- Истрин, В. М. (1897). *Откровение Мефодия Патарского и апокрифические видения Даниила в византийской и славяно-русской литературах: Исследование и тексты*. Москва: Университетская типография. Страстной бульваръ.
- Камчатнов, А., Мильков, В., & Полянский, С. (2002). (Red.). *Палея толковая*. Москва: Согласие.
- Лавров, П. (1901). Апокрифические тексты. *Сборник Отделения Русского Языка и Словесности*, 67(4), 1–39.
- Милтенов, Я. (2013). Глаголицата в кирилски ръкописи като текстологически маркер. W: М. Kuczyńska & J. Stradomski (Red.), *Cyrylometodejski komponent kultury chrześcijańskiej Słowian w regionie karpackim: Historia, tradycje, odwołania* (ss. 39–48). Kraków: Wydawnictwo Scriptum. (*Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*, 8)
- Милтенова, А. (1991). Цикълът от историко-апокалиптични творби в Драголювия сборник – произход, източници, композиция. *Старобългарска литература*, 25–26, 135–144.
- Милтенова, А. (2004). *Erotapokriseis: Съчинения от кратки въпроси и отговори в старобългарската литература*. София: Издателство Дамян Яков.
- Невоструев, К. И. (1868). *Слово святого Ипполита об антихристе в славянском переводе по списку XII века*. Москва: Синодальная типография.
- Николова, С. (2005). Современные болгарские исследования Ветхого Завета. W: W. Moskovich & S. Nikolova, *Jews and Slavs* (Т. 15, ss. 53–77). Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem, Center for Slavic Languages and Literatures.

- Никольский, Н. К. (1892). *О литературных трудах митрополита Климента Смолятича, писателя XII в.* Санктпетербургъ: Типография Императорский Академии Наук.
- Петканова, Д., & Милтенова, А. (1993). *Старобългарска есхатология: Антология.* София: Slavia Orthodoxa.
- Петровский, Н. (1909). К истории „Откровения Мефодия Патарского” в западнорусских литературах. *Известия Отделения Русского Языка и Словесности*, 14(3), 75–94.
- Попов, А. Н. (1881). Книга бытия небеси и земли (Палея историческая) с приложением сокращенной палеи русской редакции. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*, (1).
- Православная Энциклопедия*, под ред. Патриарха Московского и Всея Руси Кирилла [ПЭ]. (2006a) (Т. 12). Москва: Церковно-научный центр Православная Энциклопедия.
- Православная Энциклопедия*, под ред. Патриарха Московского и Всея Руси Кирилла [ПЭ]. (2006b) (Т. 14). Москва: Церковно-научный центр Православная Энциклопедия.
- Прохоров, Г. М. (2001). «Стязания» с иудеями по сборнику Кирилла Белозерского (РНБ, Кирилло-Белозерское собр., № XII). *Труды Отдела древнерусской литературы*, 52, 168–191.
- Свенцицкий, І. (1906). *Опис рукописів Народного дому з колекції Ант. Петрушевича* (ч. 1). Львов: в друкарни Наукового Товариства ім. Шевченка.
- Сковронек, М. (2011). О списке „Апокалипсиса” Псевдо-Мефодия („Откровения Мефодия Патарского о последних временах”) из Государственного архива в Бухаресте. *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, 35(3), 74–115.
- Соболевский, А. И. (1908). Новые труды о „жидовствующих“ XV в. и их литературе: Критико-библиографический обзор: С приложением „Плача Иеремии“ в переводе с еврейского языка по белорусской рукописи конца XV в. *Университетские известия*, 48(10), 28–42.
- Срезневский, И. И. (1874). *Сказания об антихристе в славянских переводах с замечаниями о славянских переводах св. Ипполита.* Санкт Петербург: Типография Императорский Академии Наук.
- Страдомски, Я. (2016). Произведения триодного цикла Климента Охридского в славянских рукописях, хранящихся в Польше. *Старобългарска литература*, (53–54), 82–100.
- Творогов, О. В. (1975). *Древнерусские хронографы.* Ленинград: Издательство Наука.
- Творогов, О. В. (1985). Описание и классификация списков сборника Златоуст. *Труды Отдела древнерусской литературы*, 39, 278–284.
- Творогов, О. В. (1987). Палея Толковая. В: Д. С. Лихачев (Red.), *Словарь книжников и книжности Древней Руси: Вып. 1. XI – первая половина XIV в.* (ss. 285–288). Ленинград: Издательство Наука.
- Творогов, О. В., & Давыдов, С. А. (1999). *Летописец еллинский и римский: Т. 1. Текст.* Санкт Петербург: Издательство Димитрий Буланин.
- Толковая палея 1477 года: Воспроизведение Синодальной рукописи № 210.* (1892) (Вып. 1). Санктпетербургъ: Имп. Акад. наук.

- Търкова-Займова, В., & Милтенова, А. (1996). *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*. София: Университетско издателство Св. Климент Охридски.
- Черторицкая, Т. В. (1990). Торжественник и Златоуст в русской письменности XIV–XV вв. W: *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописных книг* (вып. 3, ч. 2, ss. 329–381). Москва: Институт славяноведения и балканистики АН СССР.

BIBLIOGRAPHY

(TRANSLITERATION)

- Alexander, J. P. (1968). Medieval apocalypses as historical sources. *American Historical Review*, 73(4), 997–1018. <https://doi.org/10.2307/1847386>
- Anisimova, T. V. (2009). *Khronika Georgiia Amartola v drevnerusskikh spiskakh XIV–XVII vv.* Moskva: Indrik.
- Belokurov, S. A., Dolgov, S. O., Evseev, I. E., & Sokolov, M. I. (1902). O eresi zhidovstvuiushchikh: Novye materialy. *Chteniiia v Imperatorskom Obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh pri Moskovskom universitete*, (3), 1–164.
- Čertorickaja, T. V., & Miklas, H. (Eds.). (1994). *Vorläufiger Katalog Kirchenslavischer Homilien des beweglichen Jahreszyklus aus Handschriften des 11.–16. Jahrhunderts vorwiegend ostslavischer Provenienz*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Chertoritskaia, T. V. (1990). Torzhestvennik i Zlatoust v russkoi pis'mennosti XIV–XV vv. In *Metodicheskie rekomendatsii po opisaniiu slaviano-russkikh rukopisnykh knig* (vyp. 3, ch. 2, pp. 329–381). Moskva: Institut sloviaovedeniia i balkanistiki AN SSSR.
- Clavis Patrum Graecorum* [CPG]. (1974–2003) (M. Geerard, Ed.) (Vols. 1–6). Turnhout: Brepols.
- Corpus Christianorum. Clavis Apocryphorum Veteris Testamenti* [CAVT]. (1998) (J.-C. Haelewyck, Ed.). Turnhout: Brepols.
- Evseev, I. (1897). *Kniga proroka Isaïi v drevneslavianskom perevode*. Sankt-Peterburg: Pechatnia S. P. IAKovleva.
- Evseev, I. (1900). Zametki po drevne-slavianskomu perevodu Sv. Pisaniia. (IV). *Izvestiia Otdeleniia Russkogo IAzyka i Slovesnosti*, 5(3), 788–823.
- Evseev, I. (1905). *Kniga proroka Daniila v drevneslavianskom perevode: Vvedenie i teksty*. Moskva: Tipografiia G. Lissnera i D. Sobko.
- Evseev, I. (1916). *Ocherki po istorii slavianskogo perevoda Biblii*. Petrograd: Tipografiia M. Merkusheva.
- Holovata, L. V., & Kol'bukh, M. M. et al. (Eds.). (2007). *Kyrylychni rukopysni knyhy u fondakh L'vivs'koi naukovoï biblioteki im. V. Stefanyka NAN Ukraïny: Katalog* (T. 1, XI–XVI st.). L'viv: Oriiana-Nova.
- Iliev, I. I. (2014). Ipolitovoto Tülkuvanie na Kniga na prorok Daniil v rükopis 741 ot Bkureshtkiia dürzhaven arkhiv. *Bulgaria Mediaevalis, 4–5/2013–2014* (Studies in honour of Professor Vassilka Täpkova-Zaimova), 245–256.

- Iliev, I. I. (2014). The Slavonic versions of Hippolytus of Rome's Commentaries on the Book of Prophet Daniel. *Scripta&e-Scripta*, 13, 149–170.
- Iliev, I. I. (2016). Niakoi osobeni leksemi v starobŭlgarskaia prevod na Ipolitovoto tŭlkuvanie na Kniga na prorok Daniil. *Slavia Meridionalis*, 16, 103–125. <https://doi.org/10.11649/sm.2016.008>
- Istrin, V. M. (1897). *Otkrovenie Mefodiia Patarskogo i apokrificheskie videniia Daniila v vizantiiskoi i slaviano-russkoï literaturakh: Issledovanie i teksty*. Moskva: Universitetskaia tipografiia. Strastnoi bul'var.
- Ivanova, T. A. (1994). Mefodiev perevod Biblii (K voprosu o dostovernosti soobshcheniia XV glavy Zhitiiia Mefodiia). In *Perevody Biblii i ikh znachenie v razvitii dukhovnoi kul'tury slavian: Materialy Mezhdunarodnoi Bibleiskoi konferentsii 1990 goda, posviashchenoi 75-letiiu Russkoï Bibleiskoi komissii* (pp. 49–52). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Petersburgskogo universiteta.
- Kamchatnov, A., Mil'kov, V., & Polianskiĭ, S. (2002). (Eds.). *Paleia tolkovaia*. Moskva: Soglasie.
- Kaszlej, A. (Ed.). (2011). *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Grekokatolickiej w Przemyślu*. Warszawa: Wydawnictwo Biblioteki Narodowej. (*Inwentarze rękopisów Biblioteki Narodowej*, 2)
- Lavrov, P. (1901). Apokrificheskie teksty. *Sbornik Otdeleniia Russkogo IAzyka i Slovesnosti*, 67(4), 1–39.
- Lința, E., Djamo-Diaconița, L., & Stoicovici, O. (1981). *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*. București: Facultatea de limbi și literaturi străine.
- Miltenov, I. (2013). Glagolitsata v kirilski rŭkopisi kato tekstologicheski marker. In M. Kuczyńska & J. Stradomski (Eds.), *Cyrylometodejski komponent kultury chrześcijańskiej Słowian w regionie karpackim: Historia, tradycje, odwołania* (pp. 39–48). Kraków: Wydawnictwo Scriptum. (*Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne*, 8)
- Miltenova, A. (1991). TSikŭlŭt ot istoriko-apokaliptichni tvorbi v Dragoloviia sbornik – proizkhod, iztochnitsi, kompozitsiia. *Starobŭlgarska literatura*, 25–26, 135–144.
- Miltenova, A. (2004). *Erotapokriseis: Sŭchineniia ot kratki vŭprosi i otgovori v starobŭlgarskata literatura*. Sofiia: Izdatelstvo Damian Iakov.
- Mircea, I. R. (2005). *Repertorie de manuscris Slaves en Roumanie: Auteurs Byzantins et Slaves*. Sofia: Institut d'Etudes balkaniques.
- Naumow, A., & Kaszlej, A. (Eds.) (with Naumow, E., & Stradomski, J.) (2005). *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce: Katalog* (2nd ed.). Kraków: Wydawnictwo Scriptum.
- Nevostruev, K. I. (1868). *Slovo sviatogo Ippolita ob antikhriste v slavianskom perevode po spisku XII veka*. Moskva: Sinodal'naia tipografiia.
- Nikol'skiĭ, N. K. (1892). *O literaturnykh trudakh mitropolita Klimenta Smoliaticha, pisatel'ia XII v. Sanktpeterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii Nauk*.
- Nikolova, S. (2005). Sovremennye bolgarskie issledovaniia Vetkhogo Zaveta. In W. Moskovich & S. Nikolova, *Jews and Slavs* (Vol. 15, pp. 53–77). Jerusalem: Hebrew University of Jerusalem, Center for Slavic Languages and Literatures.
- Patrologiae cursus completus. Series Graeca* [PG]. (1857–1866) (J.-P. Minge, Ed.) (Vols. 1–161). Paris.

- Petkanova, D., & Miltenova, A. (1993). *Starobŭlgarska eskhatologija: Antologija*. Sofija: Slavia Orthodoxa.
- Petrovskii, N. (1909). K istorii „Otkroveniiia Mefodiia Patarskogo” v zapadnoslavianskikh literaturakh. *Izvestiia Otdeleniia Russkogo IAzyka i Slovesnosti*, 14(3), 75–94.
- Popov, A. N. (1881). Kniga bytiia nebesi i zemli (Paleia istoricheskaia) s prilozheniem sokrashchennoi palei russkoï redaktsii. *Chteniia v Imperatorskom Obshchestve istorii i drevnostei rossiiskikh pri Moskovskom universitete*, (1).
- Pravoslavnaia Ėntsiklopediia, pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseia Rusi Kirilla [PĖ]*. (2006a) (Vol. 12). Moskva: Tserkovno-nauchnyi tsestr Pravoslavnaia Ėntsiklopediia.
- Pravoslavnaia Ėntsiklopediia, pod red. Patriarkha Moskovskogo i vseia Rusi Kirilla [PĖ]*. (2006a) (Vol. 14). Moskva: Tserkovno-nauchnyi tsestr Pravoslavnaia Ėntsiklopediia.
- Prokhorov, G. M. (2001). «Stiazaniia» s iudeiami po sborniku Kirilla Belozerskogo (RNB, Kirillo-Belozerskoe sobr., № XII). *Trudy Otdela drevnerusskoï literatury*, 52, 168–191.
- Skovronek, M. (2011). O spiske „Apokalipsisa” Psevdo-Mefodiia („Otkroveniiia Mefodiia Patarskogo o poslednikh vremenakh”) iz Gosudarstvennogo arkhiva v Bukhareste. *Palaeobulgarica*, 35(3), 74–115.
- Skowronek, M. (2013). Uwagi o dwóch odpisach palei historycznej: Ze zbiorów Lwowskiej Biblioteki Naukowej i Archiwum Państwowego w Bukareszcie. In J. Stradomski & M. Kuczyńska (Eds.), *Cyrylometodejski komponent kultury chrześcijańskiej Słowian w regionie Karpackim: Historia, tradycje, odwołania* (pp. 95–110). Kraków: Wydawnictwo Scriptum.
- Skowronek, M. (2016). *Palaea Historica: The second Slavic translation. Commentary and text*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. (Series Ceranea, 3)
- Sobolevskii, A. I. (1908). Novye trudy o „zhidovstvuiushchikh” XV v. i ikh literature: Kritiko-bibliograficheskiï obzor: S prilozheniem „Placha Ieremii” v perevode s evreïskogo iazyka po belorusskoï rukopisi kotsa XV v. *Universitetskie izvestiia*, 48(10), 28–42.
- Sreznevskii, I. I. (1874). *Skazaniia ob Antikhriste v slavianskikh perevodakh s zamechaniiami o slavianskikh perevodakh sv. Ippolita*. Sankt Peterburg: Tipografiia Imperatorskoï Akademii Nauk.
- Stradomski, I. (2016). Proizvedeniia triodnogo tsikla Klimenta Okhridskogo v slavianskikh rukopisiakh, khраниashchikhsia v Pol'she. *Starobŭlgarska literatura*, (53–54), 82–100.
- Stradomski, J. (2011). O obecności i recepcji tekstów średniowiecznej literatury Słowian południowych w dawnej Rzeczypospolitej (uwagi o tekstach Jana Egzarchy Bułgarskiego w rękopisach cerkiewnych w Polsce). In M. Kuczyńska, W. Stępnia-Minczewska, & J. Stradomski. (Eds.), *Piśmiennictwo cerkiewnosłowiańskie i sztuka cerkiewna w kulturze Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej* (pp. 139–145). Kraków: Wydawnictwo Scriptum. (Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 6)
- Stradomski, J. (2014). *Rękopisy i teksty: Studia nad cerkiewnosłowiańską kulturą literacką Wielkiego Księstwa Litewskiego i Korony Polskiej do końca XVI w.* Kraków: Wydawnictwo Scriptum. (Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne, 10)
- Sventsyt's'kyi, I. (1906). *Opys rukopysiv Narodnoho domu z kolektsii Ant. Petrushevycha* (ch. 1). L'vov: v drukarny Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka.

- Täpkova-Zaimova, V., & Miltenova, A. (2011). *Historical and apocalyptic literature in Byzantium and medieval Bulgaria*. Sofia: Iztok-Zapad.
- Thomson, F. (1998). The Slavonic translation of the Old Testament. In J. Krašovec (Ed.), *Interpretation of the Bible* (pp. 605–920). Ljubljana: Sheffield Academic Press.
- Tolkovaia paleia 1477 goda: Vosproizvedenie Sinodal'noi rukopisi № 210. (1892) (Vyp. 1). Sankt-peterburg: Imp. Akad. nauk.
- Tüpkova-Zaimova, V., & Miltenova, A. (1996). *Istoriko-apokaliptičnata knižhnina vŭv Vizantiia i v srednovekovna Bŭlgariia*. Sofiia: Universitetsko izdatelstvo Sv. Kliment Okhridski.
- Tvorogov, O. V. (1975). *Drevnerusskie khronografy*. Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.
- Tvorogov, O. V. (1985). Opisanie i klassifikatsiia spiskov sbornika Zlatoust. *Trudy Otdela drevnerusskoĭ literatury*, 39, 278–284.
- Tvorogov, O. V. (1987). Paleia Tolkovaia. In D. S. Likhachev (Ed.), *Slovar' knižhnikov i knižhnosti Drevnei Rusi: Vyp. I. XI – pervaiia polovina XIV v.* (pp. 285–288). Leningrad: Izdatel'stvo Nauka.
- Tvorogov, O. V., & Davydov, S. A. (1999). *Letopisets ellinskiĭ i rimskii: T. 1. Tekst*. Sankt Peterburg: Izdatel'stvo Dimitriĭ Bulanin.
- Vasil'ev, A. A. (1908). Zhitie sv. Grigentiia, ep. Omiritskogo. *Vizantiĭskii Vremennik*, 14, 23–67.
- Vodolazkin, E. G. (1996). Khronologiiia russkoĭ khronografii, ch. 1. *Trudy Otdela drevnerusskoĭ literatury*, 49, 22–35.
- Vodolazkin, E. G. (1999). Khronologiiia russkoĭ khronografii, ch. 2. *Trudy Otdela drevnerusskoĭ literatury*, 51, 9–19.
- Vodolazkin, E. G. (2001). Khronologiiia russkoĭ khronografii, ch. 3. *Trudy Otdela drevnerusskoĭ literatury*, 52, 79–97.
- Vodolazkin, E. G. (2009). Kak sozdavalas' Polnaia Khronograficheskaia Paleia, ch. 1. *Trudy Otdela drevnerusskoĭ literatury*, 60, 327–353.
- Vodolazkin, E. G. (2011). Kak sozdavalas' Polnaia Khronograficheskaia Paleia, ch. 2. *Trudy Otdela drevnerusskoĭ literatury*, 62, 175–200.

APPENDIX

- Kodeks z Bonarówki*. BN 12245 III (Akc. 2743). 2 poł. XVI w. – Pytania i odpowiedzi oraz egzegetyczny cykl wizji proroka Daniela³².
- KD – Hipolit Rzymski, *Komentarze do Księgi Daniela*, (wskazania wg rękopisu РГБ, Москва, ф. 113, Волок. 486, 1519 r.)
- LHR – *Latopis Helleński i Rzymski* (2 red), (wskazania wg ed. Творогов, Давыдов 1999)
- MP – *Objawienie Pseudo-Metodego Patarskiego*, (wskazania wg ed. Истрин 1897)

³² Chciałbym wyrazić podziękowania dla Aleksandra Naumowa i Sergieja Temczinasza za konsultacje i cenne wskazówki przy edycji tekstów.

- PCh – *Paleja chronograficzna*, tzw. pełna, (wskazania wg opisu Творогов 1975)
 PA – Efrem Syryjczyk, *Paraenesis* (Słowo 105, *O Antychryście*; wskazania wg rękopisu BN BOZ 99, XV w.)
 SA – Hipolit Rzymiski, *Słowo o Antychryście*, (wskazania wg ed. Срезневский 1874)
 TCh – *Troicki chronograf*, (wskazania wg rękopisu РГБ, Москва, ф. 304.I, Тр. 728, XIV w.)
 TP – *Paleja komentowana* (Толковая палея), (wskazania wg ed. Камчатнов, Мильков, Полянский 2002)
 WD – *Wizje Daniela*, (wskazania wg ed. Истрин 1897)

- 1 (I) /к. 16/ Взпроси и ѿвѣсти. Взпрѡѡ. Почто соу̑ жидове не разоумѣли. еѡа гѣ на крѣтѣ възпѡаше елон. елон. ихъ ѡзыкѡмъ.³³ Тлѣ. Разоумѣи все ѡко не жидове рекли бѣхоу іліѡ зоветь. да прише іліа поможеть емоу. нѣ глѣ воини. воини же соу̑ латина. и тѣи же его на крѣтѣ пригвоѡиша. и копѣѣ проболѣ. а жидове виша его
 5 заланитѣ. и трѣстѣѣ по главѣ. и разбойникомѡ голени избѣвили. и плѣвахѣ на нь. и възѣско пороугаша са емоу.³⁴ Взпрѡѡ. Кто ѣ домъ оудовичѣ. въз немъ же іліа вбита и горьсть моукы̑. и маслѡ и вода. и дѣѣ полѣнѣ. и възкрѣшомоу сѣноу еѡ како има.³⁵ Тлѣ. Оудовици има. серефта, и сѣноу еѡ іѡна. а дѣѡ вбразуѣтса цркви. а горьсть моукы̑ /к. 16v/ кѡканіе. а маслѡ вода, крѣценіе. а дѣѣ полѣнѣ
 10 крѣтѣ. Взпрѡѡ. Горлицѡ ластовица. цюрь силныѡ пѣтица. разоумѣша лѣѡ прихода³⁶. (Т)лѣ. (Г)орлицѣ глѣ прѣтѣѣ цркѡ. а ластовицѣ. іѡнѡна крѣтѣ. а цюря великаго оучителя и премѣраго пѡвѡла, а лѣѡ хс. да ѡкоже пѣтицѣ тыѡ проповѣдаѣ лѣѡ приходаѣе. тако и сѣ проповѣдаѣ пришеѣѡвѣ хѡ. рѣ во прѣкѣ. прѣидеть гѣ ѡ горы сѣнныѡ части. ѡ горы того нѣси ѡ ѡца. а иже сѣнныѡ части то ѡ бѣѡ. и дрѡугыи рече. сѣ градѣ крѣплѣѣ мене. емоу̑ нѣсмь
 15 моцень рѡзрѣшити ремень сапогоу (!) его.³⁷ Тлѣ. Сапогѣ ѣ оученіе хѡ, а ремень вѣра. а еже нѣсмь моцѣ рѡзрѣшити ремень сапогоу̑ его. чюшь рѡзрѣшити люди. и възѣѣ жыкы ѡ невѣрѣѡ въз вѣроу, и въз крѣценіе. се же сѣѣтвори пѡвѣ. и самъ бо гѣ глѡше кѣ народѡмъ. что са чюдите іѡнѡноу ѡко великъ ѣ. нѣ и того ѣ болѣи.

³³ Por. Mt 27,46–47; Mk 15,34–35.

³⁴ Por. Mk 15,36; J 19,32–34; Mt 26,67–68; Mk 14,65 (jednak sens aluzji odnosi się do Mt 27,27–31; Mk 15,19; J 19,2–3, gdzie Jezusa biją rzymscy żołnierze, a nie Żydzi); Mt 27,38; Mk 15,27; Łk 23,33; J 18,22.

³⁵ Por. 1 Krl 17,8–24.

³⁶ Jr 8, 7; por. Никольский (1892, s. 40, 145–146, 192); Евсеев (1900, s. 792–793).

³⁷ Wg J 1,26–34; por. Mt 3,11; Mk 1,7; Łk 3,16.

20 иже можетъ понести пропатїе мое. и има мое на себѣ. и проповѣдаѣ възсѣ
 ѣззыкшмь. и привода крѣченїемъ иже и еще нѣ. възстѣ на проповѣданїе и еще
 аплѣмъ не поставленъ. и ѣвїх са емоу и еще гонацѣмоу ма. нѣ и еще внѣ гонить
 вѣроуѣщаа въз ма. по истинїнѣ ѣ волїи. и сѣ во павель рѣ. хс прїиде грѣшнї
 сїтїи. ѿ нїхъ же прѣвѣ есмь азъ.³⁸ и много в нѣ глѣша. азъ же мало написѣ ѿ
 25 многа:~ (Взпрѣ) Пажить кз немоу живоноснѣа носѣ. Тлѣз. Пажить ѣ плзть гнѣа
 живоноснаа. еже покрьї /к. 17/ бжтво. оулавлѣеть дїавола приходаща кз
 гнѣзомь. гнѣза соуть цркви. въз нї же мнѣство вѣрнї. нхъ же ми самъ сзѣалъ.
 запинаѣ же вѣ мирь свѣзаетъ же дїавола, нхъ же прѣвлѣети вѣ мирь, сего затворь
 избавлѣеть тварь. того затворѣ въз адовѣ жилищѣ, а члѣкы изводитъ: гѣ нашъ
 30 гѣ хс своимѣ рѣкама. прѣвѣе крѣтль сѣго петра. а сѣын петрь сѣго андреа. а
 адриен крѣстїль іванѣна бгословца, іакова. іаковъ и бгословець. крѣстїста сѣѣа
 вѣцѣ:~³⁹ Взпрѣ. Кто крѣти захарїѣ. и въз кое врѣма, и гдѣ: ѿвѣ. Гѣ крѣти вбож
 прише из егїпѣта. сз четырма агглы. еѣа оубїенъ бѣ захарїа въз цркви сѣаа
 сѣх. тоу крѣти вбож. захарїѣ възскрѣсивъ крѣти. а іванѣна из горы принесе. и пакы
 35 въз горѣ посла. а захарїа оумре. и погребѣ его по трапезѣ.⁴⁰ а сѣз гѣ идетъ въз
 егїпетъ. то же са възса сзѣѣа единой ноци въз полоуноци. Взпрѣ. При ко полѣ
 івсифѣ мрїѣ ис цркве. ѿвѣ. Писанїе глѣ. свѣдїтелами постави. іоурїѣ іереа. и
 захарїѣ снѣ варахїїна. при тож прїать. а вбрѣзаста гѣа таже двѣ.⁴¹ Взпрѣ. Рѣ
 соломонъ въз гѣснѣ. прїиди братѣ мон. и изыде вѣ въз село. и въздворивѣ са въз вѣ.
 40 и оуранивѣ въз виноградѣ.⁴² Тлѣз. Бавї жениха невѣста. да изыдегѣ ѿ оутрнї
 стезь нанїшаа еже ѣ въз вѣ мирь. въздворивѣ са въз вѣ црквѣ. Взпрѣ. Видѣвѣ
 аще процвель ѣ виноградѣ. Тлѣз. Добрѣднѣи /к. 17v/ дшѣ. само дѣз сзска моа
 те вѣ. Тлѣз. Тогда и възвѣлит са. тогда двѣ ѿвѣта ѿкрїетса еклїсїастъ. сестра
 наша малаа и сесѣоу не имѣ.⁴³ Но ново просвѣщенї людѣмъ слово. тїи бо не

³⁸ Wg 1 Tm 1,15.

³⁹ Informacja na temat chrztu apostołów i Bogurodzicy pochodzi zapewne z synaksarionu święta Wniebowstąpienia Pańskiego (Triod kwietny), ta zaś powstała niewątpliwie na bazie pism św. Sofroniusza, patr. Jerozolimy (*Fragmentum. De baptimate apostolorum*, Migne. PG 87/3, col. 3372). W synaksarionie i u Sofroniusza jest jednakże mowa o tym, że Marię ochrzcił apostołowie Piotr i Jan, a nie Jakub i Jan.

⁴⁰ Por. *Protoewangelia Jakuba*, XXIII,3 – XXIV,2; TP, s. 147, 173.

⁴¹ Por. *Protoewangelia Jakuba*, VIII,2 – IX,3.

⁴² Wg Pnp 7,11 (12).

⁴³ Wg Pnp 8,8.

45 имѣтъ и ни хъ питѣти. И немѣнїа ради сѣ. нѣ разоумѣ дѣи жъ завѣтъ. пакы ѿ черна есмь и добра. черна за пръвое паденїе. добра же за кое възстанїе:~⁴⁴

1 (II)⁴⁵ Видѣнїе, еже видѣ данїиль прѣкъ. И се, ѿ, величїи вѣтри. налегоса на море великое⁴⁶. и възмоутившоу са морю. и се исхождахоу ис него ѿ, свѣри величїи. ѿ, тако левъ крылатъ. ѿ, тако рѣ, ѿ, главы имыи, ѿ, крила, ѿ, тако мѣведица. ѿ, ребра въз оустѣ его. и ѿ, великъ. страшенъ. ѿдыи пльзти члѣцкыа.
5 и встанокъ ногама попирааше. и на главѣ свѣ того бѣше, ѿ, рогъ. и ѿре възсѣ възсхождаше малъ рогъ. въз немъ же бѣста оочи члѣчи. и оуста члѣцкаа глашаа хоулаа.⁴⁷ Тлѣ, ѿ, свѣри величїи соу. ѿ, црѣвїа.⁴⁸ ѿ-е црѣтво прѣское. ѿ-е макыдонское. въз немъ же алеѣаръ бѣ. ѿ-е вавѣлонское. ѿ-е рѣское. а еже црѣ възсѣ рогъ. възсхождаше рогъ малъ.⁴⁹ провида прѣкъ⁵⁰, антихристово рожѣствъ.
10 тако скверное его рожѣство боудеть.⁵¹ Нетѣцанїе ѿ дана. оуслышїи гла выстроты ѿженїа его. и конь его рѣзанїа. потрасе са земля възсѣ.⁵² и прїидеть погастъ възсю землю и исплзненїе еа. грѣ ради и живоуцїи на неи. нѣ тако. тако хс съшедыи на /к. 18/ рѣно въз миръ.⁵³ нѣ сѣ приходитъ оу матежъ, злы ерѣмоулаи. въз нестроенїи мнвси. и въз пагыбѣ сын. а вы глѣте жидове. И ждѣ машїаха. тѣ вашего машїаха прѣкъ повѣдаеть, злобж его.⁵⁴ ѿ данова колѣвна не тоу добра. тако ѿаковъ млѣваше. видѣ сїмїа лежаща на поути. и емлацаго кнаса⁵⁵ за патуу. и сѣде конь на зѣнеж ногъ. и спаде са конѣникъ ждыи спсенїа ѿ га. разоумѣти жидовине что ѿ конь. истинїнаа вѣра и правѣнаа хрѣтаньскаа.

⁴⁴ Wg Pnp 1,4.

⁴⁵ Krótki fragm. tego tekstu (w. 1–10) znajduje się w rękopisie АСП 138 (k. 45v–46). Kopia lwowska posiada inną interpunkcję, której tu nie odnotowuję, podobnie jak odmiennych form gramatycznych wyrazów niemających większego wpływu na treść.

⁴⁶ Parafrazowany cytat Dn 7,2–8 w oparciu o przykład tzw. symeonowski, zob. Евсеев (1905, s. 104–106).

⁴⁷ Wg Dn 7,2–8 (w niedokładnym cytacie zmieniona kolejność, w Dn druga bestia podobna jest niedźwiedzicy, a trzecia rysiowi; wygląda na to, że autor tekstu pisze z pamięci).

⁴⁸ Por. Dn 7,17n.

⁴⁹ Zob. Dn 7,8.20–21; 8,22.

⁵⁰ W АСП 138 dodane: данїиль.

⁵¹ Do tego miejsca tekst (II, w. 1–10) znajduje się w rumuńskim rękopisie ANB 741 (k. 168v–169), zob. Илиев (2014, s. 256).

⁵² Wg Jr 8,16.

⁵³ Wg Ps 71,6.

⁵⁴ Por. TP, k. 95r (s. 249).

⁵⁵ Tu oczywisty błąd kopii; w tym miejscu (Rdz 49,17) jest „pęciny konia” (патуу коньску).

пата же є послѣвїи днѣ. ⁵⁶ Рече сего сѣа члѣа. егоже повѣда на вблациѣ
 20 идоуца. ⁵⁷ и томуу ѿ жены родити са глѣють. азъ же рѣ. аще емоу ѿ жены родити
 са глѣете. како же по възстанїи ѿ мртвѣи комоу раѣати са. или како жена кого
 родї. родивыи же са когда възрасте, когда ли бѣде мѣжь сѣврзшенѣ. когда
 ли начне сѣдити. аще ли не родити са емоу ѿ жены родити са глѣете. то како ѿ
 25 жены не родивъ са сѣа члѣа бѣде. іакоже его данїиль видѣ сѣа члѣа на вблациѣ
 и хотаца сѣдити възсемоу мироу въз правдоу. и вѣ оумецоуце въз
 негасимыи огнь. Рече прїиде въз конецъ цртва. азъ же рѣ се блондиши жидовине.
 и хоцеши вхлоупати. то како не вѣси. іако въз скончанїе възсѣко цртво
 раѣроуши са. аще оубо ѿ вѣ мнїи родити са и цртовати. тзгда начинаа то.
 ѿ сѣврзшенїа разорї са. да без оума цртва того чаете. без лѣпа же томуу и
 30 родитиса. /к. 18v/ и к томуу такыи не може цртовати възсѣкы николи же
 таковомоу бо не вѣрвати. нѣ аще бысте вѣрвали в торомоу его пришествїю.
 іако по даниловоу реченїю. єдиногo же тогo сѣса приходаца на вблациѣ. а прѣвое
 прише іако роса на роуно. ⁵⁸ и възсели са въз дѣнчоу іатробоу. и роди са и нарече
 има емоу іс сѣсь. ⁵⁹ вѣ же жидовине, то прѣво хотацемѣ са родити. како има
 35 емоу наречете. вномоу не глѣацоу. азъ же рѣ, азъ вѣ повѣде. его же вѣ чаете
 имати, како има емоу, глѣмы антихри. и родити са емоу ѿ жены влѣница
 нечисты. и тз бѣде храмина сатанѣ. родит са въз каперѣаоумѣ. ⁶⁰ и сѣверѣт са
 вси жидове въз іерлїи. и того чаемаго и машїака, глѣмаго антихриста. поставѣ
 его црѣмь жидове. и цртвоу его бѣде, г, мци. и възниде въз нь сатана. и начне
 40 люди мѣжити. избїетъ вѣроуѣцаа въз сѣжа трїю. а вѣроуѣции въз него изъ
 глада помроутъ. различныи сѣмртѣми. а избранїи хѣа и ба нашего храними бѣдѣ
 бѣмѣ. и сѣсаеми и крѣмими, и до пришествїа бѣїа. въз скончанїи трѣмѣсачнаго
 бѣтва антихристова, црѣа жидовѣска. прїидетъ бо бѣ на землю. по пррчествоу
 данїиловоу. и малахїа рече. сѣ прїидетъ гъ възсѣдрѣжителѣ. и кто сѣтрѣпи
 45 днѣ прихода его. или кто стане прѣ лице его. іако вгнѣ пожага възсю

⁵⁶ Zob. SA, (s. 6, XIV–XV); 39–40 (XVIII–XIX). Argumentacja, że Antychryst będzie potomkiem z rodu Dana u św. Hipolita opiera się na wykładni cytatów biblijnych: Rdz 49,16–17; Pwt 33,22; Jr 8,16. Z tego samego pokolenia Dana miał się wywodzić również Judasz Iskariota, o czym wspominają wszystkie redakcje *Objawienia Pseudo-Metodego Patarskiego*. Por. MP, s. 99–100 (1 red.), 113–114 (2 red.), 129 (red. interpolowana); TP, k. 95r–96a (s. 249–250).

⁵⁷ Wg Dn 7,13.

⁵⁸ Wg Dn 7,13; Ps 71,6.

⁵⁹ Por. Iz 7,14; Mt 1,18–25; Łk 1,26–38.

⁶⁰ Zob. MP, s. 99 (1 red.), 113 (2 red.), 128 (red. interpolowana); WD, s. 158.

землю. и исчитит са како срѣбро и како златѡ.⁶¹ Такоже и данїиль глѣть видѣ /к. 19/ и се прѣтоли поставиша. и ветѣхїи днѣми сѣде. прѣтоль его пламень огнѣнь. колеса прѣтола его огнѣ паллаць. и рѣка огнѣнаа течеть. и црѣтоу его не боудеть конца. и томоу сѣдиги живѣи и мрѣтѣи. грѣшникѡу моука вѣчнаа.⁶² а правѣнѣи
 50 жизнь вѣчнаа бес конца. а жидѡ сѣ анѣтихрѣстѡу поити вѣ негасимыи огнѣ. вѣ глѣмыи жоупель. мы же славимъ вѣца и сѣна и сѣаго дѣа. нѣтѣ и прѣно и вѣ вѣкы вѣкѡу, аминь:~

1 (III)⁶³ /к. 122v/ Данїила прѣрка виденїе. и ѡ четырьє свѣрѣ:~ Глѣть данїиль,⁶⁴
 оубо видѣ сѣ четыри вѣтри сѣ нѣесе вѣпадоша вѣ море великое. и четыри свѣтри
 велицїи исхождахѣ ѡ мора различни себе. прѣвѣи оубо како львица. и перѣ ей
 бѣ како врлоу. и видѣ донѣже истрѣгоша перѣ еа. и ѡато быша ѡ земля. на
 5 ногоу члѣкоу ста. и срѣце члѣко дано бѣ ей. и сѣ свѣрѣ вторыи подобень мечѣцѣ.
 и по единон странѣ ста. трї ребра вѣ оустѣ еа бахѣ срѣдѣ зювь еа. и тако
 глѣахѣ кѣз неи вѣстани ѣахѣ плѣти мнѡгы. вѣслѣ же еа видѣ и се дроугыи
 свѣрѣ⁶⁵ акы рись. и томоу вѣбахѣ крыла четыри акы птица и сѣ выше еа. и
 четыри бахѣ главы свѣтри томоу. и влѣ дана бѣ свѣтри томоу⁶⁶. вѣслѣ же того
 10 видѣ и сѣ свѣрѣ четвертыи страшныи и чѣоныи крѣпокъ сѣло. емоу зювь⁶⁷ бахѣ

⁶¹ Wg Mal 3,1–3. Cały wątek panowania ostatniego władcy w Jeruzalem jest fabularnym rozwinięciem Dn 9,24–27.

⁶² Wg Dn 7,9–14.

⁶³ Rozpoczynający się w tym miejscu tekst jest ekscerptem ze słowiańskiego przekładu *Komentarzy do Księgi Daniela Hipolita Rzymskiego* (por. KD, k. 168–174v). Fragment kanonicznego tekstu Dn 7,2–11 ma widoczne cechy bardzo starego przekładu, tzw. cyrylometodejskiego, zob. Евсеев (1905, s. 104–108). Tekst (III, w. 1–59) wchodzi między innymi w skład: TCh (k. 262v–236v), PCh, frgm. 87 (Творогов, 1975, s. 243), LHR, s. 47. Fragment z kodeksu BN 12245 nie został jednak wprost zaczerpnięty z tych źródeł, ponieważ miejscami jest znacznie przeredagowany (zwykle skrócony, choć niekiedy też pełniejszy, tekstologicznie bardziej archaiczny) i posiada też inną strukturę (Dodatek A i B). W niezwykle bliskiej postaci tekst (III i IV, z dodatkami) znajduje się w rękopisie АСП 138 (k. 166–180v), natomiast ekscerpt (III, w. 1–65) odnajdziemy w kodeksie ANB 741 (k. 156–161, zob. Илиев, 2014, s. 255–256).

⁶⁴ Wg Dn 7,2–27.

⁶⁵ Z powodu utraty kart w kodeksie АСП 138 tekst rozpoczyna się w tym miejscu (k. 167). Początek dopisany został znacznie później na górnym marginesie, skrócony.

⁶⁶ W АСП 138 pominięte: и влѣ дана бѣ свѣтри томоу; w ANB 741 (k. 156v) tak jak w BN 12245.

⁶⁷ W АСП 138: ѣзыкѣ.

желѣзныѣ. и ногѣты мѣданы снѣдади и истнаѣа и прокъ⁶⁸ ногама истирааше. и тои различень баше ѿ възсѣ свѣрїи иже прѣ нимь. и десать рогъ баше емоу. и възрѣт емоу на рогы и се инь рогъ малъ въззыде и средоу ѣ. и трїе рози искорениша са иже прѣ нимь ѿ лица емоу и двѣ ѡчи акы члѣкоу в розѣ тѡ. и
 15 бѣша оуста глаща велика. видѣхѡ донелѣ /к. 123/ прѣтоли поставиша. ветхѡи дѣньми сѣде. ѡдежа емоу акы снѣгъ бѣла. и власы главы его акы влзѡа чиста. прѣтоль емоу пламы ѡгнень. колесница емоу ѡгнь палаи. рѣка ѡгнена течааше прѣ нимь. тисаща тисащами слоужахоутъ емоу. и тѣмы тѣзмами прѣстоахоутъ емоу. сѣдїи сѣде. и книги ѡвръзоша са. видѣт тогда ѿ гласа словесъ великѣ
 20 ѣже глаше ѡнь рогъ. донелѣ оубїень бѣ свѣрь и погыбе. и тѣло его дано ѡгню на сѣжеженїе. и нареченыѣ свѣрѣ влѣ прѣстави са. не ѡ свѣрѣ бесѣдоуѣ⁶⁹ прѣркѣ. нѣ ѡвразѡмъ кажетъ намъ цѣтѡа. възставша въз мирѣ сѣмь. растлѣюща свѣри:– Тлѣз. Великое море⁷⁰ вѣ мирѣ нарицаеть. четыри вѣтрѣи нѣныѣ на четверо тѡварь разлоучаюцоу са кажетъ. а еже то рече видѣхѣ четыри свѣри исходаща ѿ
 25 мора. прѣвыи оубо ѣако львица крылѣ ей акы ѡрлоу. львицѣ вавѡлоньское цѣтѡо нарицаеть, имѣ же владашеть навѣходоносорь. а еже крылоу акы ѡрлоу⁷¹ заѣ са възвѣситъ цѣрь и на бѣ са възвѣнесе. и възвѣвеличи са сѣрцемъ заѣ баше великѣ и честень. потѡм же глѣ испадоша пера то и ѡнѡта быша ѿ земла. и на ногуу ста члѣкоу. и сѣрце члѣко дано бѣ ей. ѣако ѡгнѡнъ бѣ и ѡнѡта бѣ слава и
 30 чѣсть. ѣако оубо възсѡкои пѣтїи гдѣ перїе спадеть и немоцѡна боудеть. /к. 123v/ тогда силы цѣра ѡстоупиша. имиже мѡаше хвалити са и высокооумити са. а еже то глѣ на ногуу члѣкоу. и сѣрце члѣко дано бѣ ей. сѣ кажетъ ѣако смири всѣ навѣходоносорь и разоумѣ възсѣчѣскаѣ соущѣа по бѡжїи власти. оумоли гдѣ и полоучи мѣтѣ. и пакы въз свое цѣтѡо и въз свою славоу възниде⁷² ставивѣшисѣа власти его

⁶⁸ W АСП 138 błędnie: прѣркѣ.

⁶⁹ W АСП 138: глѣть.

⁷⁰ Komentarz o tej treści (w. 23–59) znajduje się w TCh, k. 263v–264v, PCh, frgm. 88 (Творогов, 1975, s. 243) oraz LHR, s. 48–49, jednak (podobnie jak powyższy cytat-parafraza Dn 7,1–28) jest odmiennej niż BN 12245 redakcji. Tekst nie jest zaczerpnięty z *Chronografu ruskiego 1512 r.*, gdzie wprawdzie znajduje się paralelny fragment (rozdz. 86 – PSRL, t. 22, s. 172), jednak istnieją istotne różnice leksykalne i treściowe.

⁷¹ W АСП 138 pominięte: львицѣ вавѡлоньское цѣтѡо нарицаеть, имѣ же владашеть навѣходоносорь. а еже крылоу акы ѡрлоу; w ANB 741 (k. 157v–158) tak jak w BN 12245.

⁷² Do tego miejsca dość liczne, choć niemające większego wpływu na treść lakuny względem Волок. 486; dalej opuszczenia są już większe, a tekst staje się coraz bardziej odrębną kompilacją, a nawet parafrazą *Komentarzy św. Hipolita*.

35 при власти вал'тасарѣ егда самъ ноцїю оубїень въ дѣла ради иже сѣтвори:—⁷³
 Инъ свѣрь повѣдаеть прѣкъ исходаць из мора еже баше мѣведница. да въ ней
 покажетъ прѣское цѣтво, и трїи ребра въ оустѣ еа трїи оубо страны сирѣчь,
 ими же възлодѣаше свѣрь сѣ дарїи. иже бахоу миди, и асирїи, и вавѣлонане.
 и тако глахоу кз неи възтани и ѣжѣ плзти многы. прѣси бо възташа. въ то
 40 рѣ вѣса земля погубиша. и многы себѣ въ работоу вбратиша. іако бо свѣрь
 мѣведница скврзнавъ ѣ животь масоадецъ⁷⁴. расстрѣзающе ноц'ты и зоубы.
 тако баше прѣское цѣтво иже дрѣжаша лѣ, с:—⁷⁵ И сѣ инъ свѣрь, възсѣт того
 исходаць из мора акы рысь, и видѣт того крила бахѣ четыри п'тица свыше
 его. и четыри главы бахѣ свѣри того. влѣ емоу дана въ. рысь же оубо нареклъ
 45 ел'линское цѣтво сказа. им'же владѣ александѣ макыдоньскыи. подовен же
 риси. занеже /к. 124/ баше ветро и лютооумень⁷⁶. и многокознивъ въ помыслѣ.
 и люто сѣце. іако и з'вѣрь пестрь ѣ виденїемъ и быстръ⁷⁷. злѣ сѣтворитъ крѣвъ
 члѣкоу пити. четыри крыла п'тица свыше его. и четыри главы свѣри. по
 въз'вышенїи цѣтва александрова и на оувѣ миръ нарочитоу емоу быти. раздѣли
 50 са цѣтво его на четыри части⁷⁸. на конецъ съ цѣр' алек'сандѣ раздѣли цѣтво
 своимъ дроугомъ, четыремъ емоу ѡ рода сжщїи, селев'коу, димитроу, и
 п'толомѣю, и филиппоу. и наложиша вѣси на своа главы вѣн'ца. іако даниль
 сказаеть. дрѣжившїи оубо ел'линѣ, лѣ, т'⁷⁹:— Въ сѣт его сѣтъ видѣт четвер'ты
 и страшень, и дивень, и грѣдь излиха. и зоубы емоу желѣз'ни и ног'ти емоу
 55 мѣдани. и іадыи истнѣа, и прокъ⁸⁰ ногами истираа. и ѡ вещи излиха възсѣ
 свѣрїи ѣ прѣ нимъ злѣе, и і, рогъ имѣаше и зрѣ емоу на рогы и видѣхъ. и сѣ рогъ
 инъ малъ изыде посѣрѣ ихъ. и трїе рози искорениша са прѣ нимъ ѡ лица его.
 и сѣ оочи въз розѣ акы члѣкоу. и оуста глаца великаа.⁸¹ видѣт донелѣ прѣтли

⁷³ Por. SA, s. 10 (XXIII), 36 (XIV).

⁷⁴ W АСП 138: живо масо іадѣ; w ANB 741 (k. 159) tak jak w BN 12245.

⁷⁵ Por. SA, s. 10 (XXIV).

⁷⁶ W АСП 138: баше острооумень; tak też w ANB 741 (k. 159v).

⁷⁷ Charakterystyka postaci Aleksandra Macedońskiego, włączonego w egzegezy siódme­go rozdziału Księgi Daniela, zapewne ma związek z alegorycznym opisem wyglądu króla, jaki znajduje się w późniejszej słowiańskiej wersji *Aleksandreidy*. Słynny władca wspomniany jest też we wszystkich trzech redakcjach *Objawienia Pseudo-Metodego Patarskiego*, zob. MP, s. 89–91 (1 red.), 106–107 (2 red.), 124–125 (red. interpolowana).

⁷⁸ W АСП 138: власти; tak też w ANB 741 (k. 159v).

⁷⁹ W Волок. 486 (k. 174) liczba 3, co jest zapewne błędne. Por. SA, s. 10–11 (XXIV), 36 (XV); TCh, k. 264; LHR, s. 53.

⁸⁰ W АСП 138 błędnie: прѣкъ.

⁸¹ Por. SA, s. 36–37 (XVI).

поставиша са⁸² и прочае ѿже преже данїиль вѣ снѣ видѣ, свѣрїми сказа.
 60 (Зрї)⁸³ Пръвое ѿко злато нарече вавѳлонское цѣтво еже ѿ львица. второ еже
 сребро пръское цѣтво и мїское еже ѿ медведица. третее по тѣмъ елїинское цѣтво
 имѣже владѣаше алеѳданѣрь. /к. 124v/ македонскїи же ѿ рысь. четвертое глѣтъ
 по тѣмъ лысты желѣзны да ѿвѣтъ свѣрѣ страшень сѣ и дивень имѣющѣ зочубы
 желѣзны. и нокты мѣданы еже ѿ нѣтъ владѣущее жромѣ (!)⁸⁴ и сѣцїи тврѣдо
 65 акы желѣзо. по лыстѣ оубо желѣзны вбрѣа что встѣае развѣт ногоу.⁸⁵ вѣ ней же
 соутѣ, бї⁸⁶ прѣстѣ. сїи смѣшени глиною. желѣзѣ да десѣю прѣстѣ скажетѣ
 десѣтъ рогѣ, глиною же и желѣзѣ не свїное ихѣ. да смѣсь оубо бѣдетѣ сѣ
 племены члѣкымы. не бѣдоут оубо прилѣпляющей са сїи кѣ симѣ. акы желѣзо
 не смѣсит са сѣ глиною.⁸⁷ такѣ тогда и члѣци дроутѣ сѣ дроугѣмъ мысли не имѣ.
 70 инѣ инѣ де плавающымъ без оума. и цѣтво без оумѣ по странѣ дѣлащымъ. рече оубо
 вавѳлонское цѣтво лѣвицу соуцоу. пръское же мѣведницо. елїинское рысь. что
 ради рїска не рече⁸⁸. что баше свѣрїноу рече страшень сѣло, зочуби его желѣзны.
 и нокты его мѣданы.⁸⁹ разоумѣи члѣче и слави гѣ. елма во вавѳлона не погани
 бахѣ. и мнахѣ са вѣ лѣта та владѣти⁹⁰ вѣсѣми. в лѣпотѣ ихѣ лѣвицу нарече.
 75 вѣси во ромен нарицающе са не соуце ѿ едноа земли. сїи свѣрїе четыри. четыри
 цѣтва вѣстаѣт на земли⁹¹. и ѿко же ѿнимоут са:– Своемоу⁹² оубо сѣоу ѿцѣ
 вѣса повиноувѣ. нѣнаа и земнаа, и ѿже пѣ землю.⁹³ вѣсачѣскыи его показа
 прѣваго прѣвенѣца сѣще. прѣвенѣца /к. 125/ ѿ гѣ бѣ. да вторыи по ѿцїи сѣнѣ
 бѣїи истинїныи сѣ ѿвѣи. прѣвенец преже аггль. да аггль ѿвѣит са. прѣвенец
 80 изѣ дѣвы. да преже сѣз данїнаго адама вѣ себе потворї прѣвенец изѣ мѣртвыи. да
 начало нашемоу вѣзкрѣнїю самѣ бѣдетѣ. елїма оубо вѣси прѣрїци и апїли
 послѣшествоуїю. безаконїицїи не покарающе са⁹⁴ хоулатѣ его, и глѣмаа не

⁸² Dotąd zgodne z Волок. 486 (k. 174v).

⁸³ Dodatek A (w. 60–99).

⁸⁴ W АСП 138 poprawnie: владѣщїе ромѣи; tak też w ANB 741 (k. 160v).

⁸⁵ W tym miejscu kończy się tekst rękopisu ANB 741.

⁸⁶ W АСП 138: і.

⁸⁷ Wg Dn 2,40–43.

⁸⁸ W АСП 138 poprawnie: нарече са.

⁸⁹ Por. KD, k. 177v–178v, 179v–180.

⁹⁰ W АСП 138: вѣдати.

⁹¹ W АСП 138 pominięte: сїи свѣрїе четыри. четыри цѣтва вѣстаѣт на земли.

⁹² Odtąd (do słów: ...глаголема не врегоутѣ, w. 82) kolejny ekscerpt z KD (zob. k. 185–186).

⁹³ Wg Ap 5.13.

⁹⁴ W АСП 138: не порѣщїе са.

брегѡу. нѣ молити са лѣпо ѣ боу да вѣмо не были вѣ тѣ лѣтѣ. вѣ нѣ же сѣ
 боудѡуть. егда бо кто вскрѣзѣт са и схѡудѣвѣ вел'ми и прѣидеть с' ними на мѣ
 85 ѡпадеть вѣчнаго⁹⁵ живота. свѣрь четвертым на земли. еже ѣ боле пачѣ вѣсѣхѣ
 цѣтѣ. и сѣнѣ вѣса земля и сѣтрѣ ю и изрѡбитъ ю. а, і. роговь емоу, і цѣрѣ
 вѣстанеть. вѣса боудѡуща послѣдѣ раздѣленіе четвертаго свѣри⁹⁶, і рогъ
 вѣстающаго ѡ него на ан'тихристо вѣ нѣ явленіе.⁹⁷ и рать его іаже сѣѣ.
 четвер'тым свѣрь цѣтво рѣское. страшенъ и дивенъ и грьдъ излиха. зѡубы емоу
 90 желѣзны и noktы емоу мѣданы. іадыи и ист'наѣа и прок' же ногами своими
 истирааше. занѣ не истѡви цѣтво к томоу по себѣ имѣюще. развѣ, десѣ рогъ
 хотащѣ рости по немь. и по среди ихъ малъ рогъ вѣсходѣи искоренѣа три ѡ
 прѣнихъ. егда са лѣта скончають свѣри, малъ рогъ иже ѣ ан'тихрестъ вѣ
 нихъ же напрасно явит са искоренѣа /к. 125v/ три цѣра. егѣтѣского хотѣ кѣ себѣ
 95 ѡбратити вѣ цѣтво. и ѡдолѣвѣ дѣругѣ седмѣ рогѡ и вѣзнесет са. рѣ вѣзѣвигѣ
 на сѣѣа, и прогонити а начнеть вѣса, хотѣ славити са вѣсѣми⁹⁸, и дана
 боудеть емоу влѣ до времеѣе и времеѣе и поль времеѣе⁹⁹, еже тлѣкоует са три
 лѣта и поль лѣта.¹⁰⁰ и потѡ сѣдны дѣнь бѣдетъ. и цѣтво нѣное дано бѣдетъ
 99 вѣсѣмь на¹⁰¹.~¹⁰²

- 1 (IV)¹⁰³ Ип'полита слово. ѡ даніилѣ прѣцѣ. виденіе сѣндѣ дѣи:~ Дѣругѣа таинѣ
 сказаетъ на прѣксѣ ѡ послѣнихъ лѣтѣхъ, рече бо тако, и вѣстанѣ дѣругѣи цѣрѣ
 без'стѡдѣнь и вѣзвѣсит са.¹⁰⁴ и глѣти начнеть выше мѣры и исправити: доселѣ
 са скончаеть гнѣвѣ на кон'чаніи. бѣдетъ ни похотѣнѣа женѣскаго. на мѣстѣ
 5 славити имѣ бѣа егоже не познаша ѡци емоу, и славити имѣ златѡ
 и сребрѡ и камыкѡ драгыи.¹⁰⁵ и оумножѣ славоу повинеть себѣ многѣ. и раздѣлѣи

⁹⁵ W АСП 138 dodane: цѣтва.

⁹⁶ W АСП 138 pominięte: свѣри.

⁹⁷ Por. KD, k. 175v–176, 187–188.

⁹⁸ Por. KD 486, k. 187v–188.

⁹⁹ Dn 7,25, por. KD, k. 189, 190.

¹⁰⁰ Por. SA, s. 41; KD, k. 190; TP, k. 966 (s. 251).

¹⁰¹ W АСП 138: сѣѣ.

¹⁰² Finał stanowi parafrazę KD (zob. k. 190), w zbliżonej postaci jest obecny w TCh (k. 264v), co sugeruje, że nie jest to wypis z jakiegoś chronografu typu TCh, ale jakiegoś wcześniejszego wspólnego źródła.

¹⁰³ Tekst (w. 1–64) w nieco zmienionej redakcji znajduje się w LHR, s. 49–51.

¹⁰⁴ Por. Dn 8,23–25.

¹⁰⁵ Por. MP, s. 94 (1 red.), 110 (2 red.), 121–122 (red. interpolowana).

земля дарѡ. и сїи спсєни бждоуѣ едо и моавь. начало сїнѡмь ам'моновъ.¹⁰⁶ и
 простреть своа ржкж по земли.¹⁰⁷ и сїи земля егнѣскѡ, бждеть вь спсєнїе. и
 вбладаеть таиннї ськровищє. злѡу и сревроу и вьсемоу похотноу соуцоу вь
 10 егнѣтѣ, и ливїи и вь ефивпїи. и поставить свою коуцоу на ерданѣ
 посрѣѣ мора на горѣ савирьстѣи и прїидеть до своей страны сїи. оубо пррѣкь тако
 сказоуеть в ан'тихристѣ. иже /к. 126/ бѣстѣденъ, любивь врани. и мѣгель смѣа
 са възносит са паче ба. и своєю силоу хвала са. и тврѣды грады прїимаа. в
 златѣ и в среврѣ и в камыщѣ дразѣ¹⁰⁸ величаа са и глѡ словеса хоулана кз
 15 боу.¹⁰⁹ и вела себѣ єдиномоу поклонати са акы боу.¹¹⁰ в сѣ вьса писанїа глѡть.
 и пррѣци прорекоса на пагоубѣ его многї идоущимь. и гѣ послушествова. и апли
 наоучиша в нѣ. и има его числѡ отан. іѡа ѡвивь ѡкровенїи сѣ мрззость и запустенїе.
 и гѣ нарече, на аплѣ, сына дїавола. дѣбанїемь идоуща сказа сїа.¹¹¹ и грады
 тврѣскыа сматеть, и поустѣ сьтворить. іоуденскѣа расыплеть. и възно тоу странѣ
 20 поустоу сьтворить. и црѣа егнѣпетѣскаго и силоу его ис'сѣчеть мечѣ.
 иже паче вьсего црѣа и ба възнесе а:~¹¹² Сьградїи оубо іерлїимь грѡ. и хрѡ сжцїи
 тоу възьставить. и вьса тоу страну и предѣлы еа ѡдѡ жидѡ. и люди ѡ работїи
 и ѡ страны сьзбрати призвавь и црѣмї са сьтворить. семоу поклонать колѣна
 мнаца его сжца хѡ.¹¹³ не разоуѣще реченїое пррѣкѡ тако є льстєц а не истинникь.¹¹⁴
 25 такѡ іеремеа глѣ, ел'ма са истин'нѣ не покоруша. тогѡ глѡти начнѣ
 людѣ симь. іерлїимоу дхѣ и лзсти. и сего ради видѣвь аплѣ лзсть людѣмь. и
 дѣбанїе сатанино вь нї. и рече егдѡ глѣ мирь сжцїи. и везьблаженїе тогда имь
 прїидеть възнезапоу /к. 126v/ пагоуба. акы болезнь ражаючи. и не имать
 гон'зюти. и побїеть вба мнїика¹¹⁵. и прѣчно хѣа проповѣдаюца славное егова¹¹⁶
 30 пришествїе еже ѡ нѣсь. такѡ глѣть пррѣкѡмь. и дамь вѣтва мнїикома

¹⁰⁶ Zob. Dn 11,41.

¹⁰⁷ Por. SA (s. 22, LI).

¹⁰⁸ W АСП 138: драгѡ.

¹⁰⁹ Por Dn 7,25.

¹¹⁰ Por. SA (s. 23, LIV), 38 (XX).

¹¹¹ Wg J 17,12; Ap 17,16; por. SA, (s. 24, LVII).

¹¹² Por. MP, s. 112 (2 red.), 123–124 (red. interpolowana).

¹¹³ Zob. MP, s. 100 (1 red.), 114 (2 red.), 129 (red. interpolowana). Motyw ubóstwienia Antychrysta pojawia się też w apokryficznych *Wizjach Daniela*, niewątpliwie powiązanych tekstologicznie z *Objawieniem Pseudo-Metodego Patarskiego*. Por. WD, s. 162.

¹¹⁴ Por. SA, s. 40–41 (XXIV–XXV).

¹¹⁵ W АСП 138: и повнїего мнїика.

¹¹⁶ W АСП 138: его вѡ.

прѣрѣковати ти соуца, с̄ и ̄ днѣи.¹¹⁷ удѣавше са въз вретнице. такоже и кз данилоу рече. и положити за многы єдина сѣморина. и бждеть наплз сѣморины.¹¹⁸ ѿата бждеть жрѣтва. и вбавленіе да са покажеть єдина сѣморина надѣаще са на двѣ. вѣвма моченикома оубо трѣ лѣта и поль лѣта
 35 проповѣдающими анѣтихристоу въз друуга трѣ¹¹⁹, и въз, к̄, лѣ гонацоу сѣтыя. и вѣ мирь поу твораше. да сконѣчат са реченое. и дадаты мрззость и запоустеніе днѣи, ̄ д̄ с̄¹²⁰, блажень сѣтворивы и в х̄б и дошѣ днѣи, ̄ д̄ тлѣ:– Тога бждеть печаль велика. іаже не бывала ѿ сложеніа мироу. инѣмь и намо ѿпоуцающій са по градѣм. вѣрныя погоублати жидѣм и в пагоубѣ ихъ раѣющіе са поганѣи и възсѣ
 40 невѣрнѣи. сѣты же вѣгающимъ ѿ възтока на запѣ. ѿ запада на възтокъ. инѣ же крьюцим са по горамъ и по пещарѣм.¹²¹ вездѣ ихъ мрззости гонаще и по морю и по земли. повеленіемъ своимъ погоублаа ихъ. вѣсачзскы изгонаа ихъ из мира. и не могуцїи имъ ни продати ничтѣ ѿ свой ни /к. 127/ коупити аще не имбеть кто знаменіа свѣтринѣна на роуцѣхъ и на челѣхъ.¹²² възси бо тога ѿ свой мѣ изгнани бждоу
 45 ѿ домовъ свой. и въз темницѣхъ влечени бждѣт. и ѿ възсего мира изгнани бждѣт. и възсѣкож мжкож мжчени бждѣт. лѣпо оубо є смотрити хоташѣа скрзѣвь быти. тога въз сѣтѣмъ покааніи пребывати.¹²³ пѣбает бо нѣ вѣдати бжѣще. таково и бо бжри и матежу въз все мирѣ хвтащеи быти. възсѣ въз сждоу, повиващїи са по възсѣ градѣмъ, и по земли правѣнѣхъ крзѣи лѣжцаи са. и живѣмъ члѣкѣмъ
 50 сѣжигашѣи са. а друугыа свѣрѣмъ мечющіе са. и дѣтемъ на оулицахъ оубивающимъ са, и шомъ іадоущїи. женамъ и дѣвамъ пороугающимъ са іавлено и въз поношенїи бывающїи. и гробѣмъ вѣскоповаемѣмъ. и на поли помѣтаемѣмъ. и хоулаъ бываемымъ. матѣ тога бждеть въз градѣхъ. сѣтѣмъ ѿгонашѣи са ѿ нѣ. матѣ на поутѣ и на поустынѣхъ. тоу бо тога начноутъ крыти са. матѣ бждеть въз мори вѣжашїи възсѣмъ по водѣхъ матѣ вѣдѣ въз ветровѣхъ. тоу бо възсѣ искати начноутъ. и бждеть тога земля безъплѣна. и възсѣкь граъ поу. и море безъ плаванїа възсѣ поусто. възсѣмъ градѣмъ оумирающїи. гдѣ са члѣкоу тога сѣкрыти. или комоу предати чада. комо ли дѣти имѣнїе свое. да самомоу са гдѣ сѣтти тога бждеть плачь

¹¹⁷ Wg Ap 11, 3. Opuszczona liczba tysiąc, która powinna być w tym miejscu (1260).

¹¹⁸ Wg Dn 9,27; por. SA, s. 38–39 (XXI)

¹¹⁹ Zob. MP, s. 126–127, 130 (red. interpolowana).

¹²⁰ W LHE jest liczba 1290 a nie 1205, zob. s. 50, 66.

¹²¹ Zob. Iz 2,19; Hbr 11,38; Ap 6,15; por. MP, s. 98 (1 red), 112–113 (2 red.), 126–127 (red. interpolowana).

¹²² Wg Ap 13,16–17.

¹²³ W АСП 138 pominięte: тога въз сѣтѣмъ покааніи пребывати.

мнози дѣтѣ и ѡцѣ¹²⁴ /к. 127v/¹²⁴ и мѣрамъ рыданіе. женѣ и дѣвамъ, и
 60 братїи и сръдоболаѣ. кто кого плачетъ и жаловати хоче. бра ли брата, нѣ
 начнетъ немощи самъ во сѣмрти всѣгдаѣ. мѣ ли дѣщери нѣ не зле¹²⁵ бѣдетъ.
 и та во сѣмрть прѣ ѡчима иматъ. ѡцѣ ли сѣна и во тѣ боитъ са еда и того
 повѣютъ.¹²⁶ (зри) сего ради проповѣды гѣ глѣ сѣа. бдите и молитеса боу. да не
 бѣдетъ бѣгствоваше зимѣ и въ сѣботѣ:~¹²⁷ (т)¹²⁸ Понеже во сѣситель нашъ,
 65 сѣти хотѣ рѣ члѣчскы ѡ дѣбы роди са въразѡ члѣчскы. и въ сѣтви силѣ бѣтва
 своего. кротокъ и сѣмиренъ бѣ на земли.¹²⁹ да на възнесѣ ѡ земля на нѣбо. въ
 истинѣ нѣ тѣ бѣ истиненъ бѣ зачѣный са въ чревтѣ. тѣже въплѣци са и роди са ѡ
 дѣбы сѣтя въ плѣ нашѣ. и пропагѣ крѣное притрѣпѣ. и сѣсе въсачѣскаа. и заповѣди
 давь. и хотѣ пакы прѣити въ послѣдній дѣнъ сѣдити живыи и мрѣтвыи. и възѣати
 70 комоу жо по дѣла ѡ его:– Оувидѣвъ же врагъ ѣако пакы градѣ сѣ нѣсе гѣ
 въ славъ бѣтва. помысли такы прѣити въразѡ пришествѣа его и прѣльстити въсѣ.
 а хѣ нашъ бѣ на влацѣ свѣтлы ѣако мѣзній страшенъ прѣиде на земля. ѡстоупѣникъ
 же раждаетъ са ѡ жены скврѣзныи сѣсѣ емоу. не сѣ же са ражѣдаѣ. въ въразѣ же его
 прѣидетъ скврѣзныи ѣако тѣтъ лѣжею лова прѣльстити въса члѣкы.
 75 смиренъ /к. 128/ мѣзча ненавида рѣ неправды. ѡвращаа са ѡ идолъ. чѣтѣи
 блѣговѣрѣ. блѣгы и ницѣлюбивъ. блѣговбразенъ. тѣ кѣ въсѣбѣмъ. чѣтѣи сѣво ѣзѣкъ
 жидовскы. тѣи бо чають пришествѣа его. посредѣ сѣ въсѣ чюдеса творить. мѣзды
 не прѣемлетъ. сѣ гнѣвѡ не рѣчѣ. оунывъ не ѣавлѣетъ са, нѣ тѣ. прѣо прѣльщѣа вѣ рѣ
 доидѣ црѣ бѣдетъ. и црѣа сѣтворатъ и глѣще кѣ сѣвѣ. еда оубо
 80 обрѣтаетъ са толикъ члѣкъ блѣгы и праведенъ. едѡ пакы и моавъ, и еше же сѣнѣ
 амѣмони ѣако своему црѣ поклонатъ са въ радѣсти.¹³⁰ и тѣи поворѣници емоу
 бѣдѣтѣ. и оувѣетъ въ аротѣи трѣ црѣ великыа. потѡ же паче числа. и възнесетъ
 са сѣщемъ. изѣблюетъ смѣи свою горестъ. прѣлагаа ѡ ѣатрѣбы ѣады сѣмрѣтныи.
 оуже не ѣакоу говѣаненъ, оуже ѣако ницѣлюбецъ. оуже не тѣ но въсѣгда во вѣ
 85 ѣаръ и напраснъ. и гнѣвливъ ражѣжѣ нестроенъ страшенъ, злѣзраченъ не кротокъ

¹²⁴ W АСП 138 ponownie: оцѣмъ.

¹²⁵ W АСП 138: лѣжѣ.

¹²⁶ Por. SA, s. 42 (XXVII), MP, s. 126 (red. interpolowana).

¹²⁷ Wg Mt 24,20 (niepełny cytat).

¹²⁸ Dodatek B. Cały oznaczony tu fragment (w. 64–171) stanowi ekscerpt (z niewielkimi skrótami) z pouczenia *O Antychryście* Efrema Syryjczyka, który wchodzi w skład przypisywanego mu cyklu homiletyczno-egzegetycznego *Paraenesis* (Słowo 105), zob. PA, s. 469a–477a.

¹²⁹ Por. TP, k. 113r (s. 292).

¹³⁰ Wg Dn 11,41, por. LHR, s. 65–66.

лоукавъ оукорникъ. безъ стѣдѣнь, тѣща са възвреци въ амоу погыбели¹³¹ вѣ рѡ
 члѣчскыи. такы же коварствѣмъ преставааетъ моучитель горы прѣвиденіемъ а
 не истинноу.¹³² нарѡдѣмъ прѣстоащымъ. и люде̄мъ многымъ славащымъ его за привиденіе.
 въззпѣеть гласѣмъ великымъ и крѣпкымъ іако подвизати са мѣстѣмъ въ нѣ
 90 же нарѡдѣмъ моу прѣстоать. /к. 128v/ и разоумѣють въси люде̄и великѣа силѣ
 моеа власти. сѣ прѣ възвѣми велю горѣ велицѣи стѣщи вѡнѡ поль мора, іако
 да прїидеть съ вногѡ полоумора.¹³³ гласѣмъ мнѡгѡмъ къ ней рѣ сквѣрзныи тевѣ
 велю горо. и течеть оубо гора въ ѡчїю видащїи и не движи са боухъ ма¹³⁴ ѡ
 сложенїа еа. іако̄ бѡ бѣ вышїиіи искони създа и стѣвори и тако пребывае̄
 95 недвижима. прѣсквѣрзныи вѡрѣтати не имѣ. нѣ вѣ мирѣ прельщааетъ
 привиденіемъ, корени и выліе̄. пакы̄ инои горѣ стоаще въ глаубинѣ великомоу
 морѣ. и втокъ стѣло велїо велить възыти и на стѣвѣ стати, въ красныи позо
 лѣпоѡицѣ. и тѣ гора к томоу не двигноувши са ѡ мора възшїю¹³⁵, іако гора на
 стѣвѣ, авїе втокъ вываеть. тѣ же смїи рѣцѣ простираеть, и събираеть
 100 мнѡжество гѣ и пѣтицѣ. такѡ възсходитъ възхоу вѣзны іако по соухѣ ходити на
 неи. привиденіемъ и льста възсачьскаа. мнѡси вероухѣ и славатъ его іако бѣ
 крѣпкѣа. а имѡщїи бѣ въ себѣ присно и просвѣщенїнѣ и ѡчи сѣцю своемуу въ
 истинноу видать вѣроу чистою и знаю̄т его. тогда плачет са възсакѣ дѣша и
 въздыхаеть егда видить скрѣзь безъ оутѣхы̄ вдрѣжащїи дѣнь и ношь. и
 105 никтоже вѡрѣтаеть насытити са брашна. пристаवници во немилостивїи станѣ
 на възскѣмъ мѣстѣ. и аще кто имѣ печѣ /к. 129/ моучителевоу на стѣвѣ на челѣ
 или на десници, коупїи брашно.¹³⁶ ѡ тѣ брашень вѡрѣтающїи са тогда. исчезѡ
 во младенѣци на колѣноу мѣтрѣ. и оумираютъ же мѣтры възхѣ втрочать. оумирае̄
 моӯ и жена, чада възкѣпѣ лежаща и нѣ тогда погрѣбааи или стрѣлаа въ
 110 грѡбы ѡ многыхъ. мѣрѣмъ помѣтаемъ на пѣтѣ. смѣра всѣ. wskрѣлаеть живыа
 крѣпкѣо. изъ оутра оубѡ съ болезнїю и въззыханїемъ къ себѣ гла, когда вечерѣ
 вѣдетъ да покои полоучимъ. прише̄шю же вечерѣмъ съ слззѣми грѣзѣми¹³⁷ къ
 себѣ гла. когда свѣтъ вѣдетъ тї.¹³⁸ (зри) сего ради рече гѣ нѣ, вдите молитѣ
 на възсакѣ чѣ изъ вѣгнѡути ѡ скрѣзїи, смѣра въ мори, смѣра на земли. а злата и

¹³¹ W АСП 138 pominięte: погыбели.

¹³² Por. SA, s. 40–41 (XXV–XXVI).

¹³³ Zob. Mich 4,1–2. W АСП 138 pominięte: іако да прїидеть съ вногѡ полоумора.

¹³⁴ W АСП 138: болъ ма.

¹³⁵ W АСП 138: ѡ морю вѣшїю.

¹³⁶ Zob. Ap 13,16–17; por. AS, s. 42–43 (XXVIII).

¹³⁷ W АСП 138 pominięte: грѣзѣми.

¹³⁸ W АСП 138 w tym miejscu dodane: да нѣлежащїи скрѣзѣи оубѣжїи, а нонѣ (!) камо избѣжати.

- 115 сребра мно҃го. и годовавлены¹³⁹ ризы никомоу*, въ плззоу бѣдетъ. въ скрзбъ тоу великоу. вси члци блажатъ мртвыа погребеныа преже. и прїити велицѣ и скрзбина земля. тогда бо злато и сребро на поутѣ лежить и никто прикасаа са его іако вѣса мрзз'ка выша.¹⁴⁰ нѣ вси крыгги тѣцят са и бѣгати. нѣ нигдѣ имь ѣ из'бавленіе ѿ скрзби. нѣ на жажею¹⁴¹ стрѣ свѣрїи бо плзтонад'ци
- 120 вбрѣтают са въ ношии и въ дѣни. на пѣтѣ троусы (!) и в храмѣхъ мртвыа¹⁴². на пѣтѣ смрѣ и въ домѣ смрѣ. на пѣтѣ ал'чба и жажа. на пѣтѣ гла плачѣ. на пѣтѣ мол'ва. и въ домѣ млзва. /к. 129v/ на пѣтѣ горе и въ домѣ горе. єдинь кожо друугъ друуга съ плачемъ срѣтаеть. ѿць чадо и снѣ ѿца. мги дѣщерь. друугъ съ друугомъ на пѣтѣ ввеемше са падоутъ. оубаде бо доброта лицѣ
- 125 вѣсакои пльти. и бѣдѣ бо іако мртви зраци члкѣмъ. мрзз'ска же и вѣзненавидѣна красота женѣ. оубаде вѣсака похѣ брашноу не стѣцѣ. вси же вѣровавшии звѣри и прїем'шии печѣ тогѣ сквзрнаго и мрыз'скыи вбрѣ. и пристѣпають къ немуу вѣкѣтѣ и глаю съ болез'нїю дажь намъ їасти и пити. іако вси погыбаѣ ѿ глада вдрѣжими¹⁴³. и ѿ жени ѿ на іадовитыи свѣри. и рѣ
- 130 сквзрныи вѣсѣмъ вѣкоутѣ съ великою іагостїю. ѿкоуду азъ вѣ дамъ їасти и пити в члци нѣбо не хощеть земли дѣжь дати. земля точїю пакы не да жить.¹⁴⁴ слышаще сѣ лѣдѣ вси вѣсплачють са. и из'дыхаѣ не могуще ѿинѣ. оутѣхы ѿ скрзби нѣ. нѣ скрзбъ на скрзбъ прїидеть¹⁴⁵ имь неиз'речен'нѣ. іако тако вѣроваше мучителю. вни бо въ негѣ тїи вѣроваше не можетъ и ни себѣ
- 135 помощи то.¹⁴⁶ како в нѣ помиоутѣ, въ дѣни вни ѿ скрзбини¹⁴⁷ стають помощници с'міевѣ ѿ страха и троуса и шоума и морю великомоу. гладоу, и жажи и іаденїю свѣремь. іако вси прїем'ше печать ан'тихристовоу. и поклонѣе са емоу акы боу. и не имать части въ хѣвѣ з'наменїи. /к. 130/ нѣ с'міемъ вѣложени бѣдѣ вѣ геонѣ. влаженъ вбрѣтыи са крѣп'ко и вѣрно имыи срѣе свое
- 140 къ боу. не соумнѣѣ вѣ страха бо ѿражаеть не рода в моукахъ. и стѣтїи прїведенїи емоу. в члци никто вѣры не ими емоу нечистомоу бѣопротїв'никоу.

¹³⁹ W АСП 138: оутготовлен'ныа.

¹⁴⁰ Por. TP, k. 106–107 (s. 277–279).

¹⁴¹ W АСП 138: нѣ на гладѣ и жажею.

¹⁴² W АСП 138: на поутѣ трѣпы и в домѣ мртвыа.

¹⁴³ W АСП 138 pominięte: іако вси погыбаѣ ѿ глада вдрѣжими.

¹⁴⁴ Por. SA, s. 41–42 (XXVI–XXVII), 44 (XXXI).

¹⁴⁵ W АСП 138: бѣдѣ.

¹⁴⁶ Por. SA, 44 (XXXII).

¹⁴⁷ W АСП 138 dodane: великыа и.

послѣ гѣ ілію фез'виганина, и еноха. възпїюца и глїюца лзстець ѣ.¹⁴⁸ вбаче не
мнози сѣ то҃га послѣоушати и вѣровати глѣмъ вѣвма прѣрѣкома. спситель сѣ бѣз
нашь. и іавит са на възсѣ на млрдїе его. іако николаї възсхотѣ сѣзмѣрти
145 грѣшниковѣ. іако ни въз вѣвма вно втавлаеть члѣскаго рода без' проповеданїа
истинѣ. немощно прѣрѣкоу проповѣдати бжїе разоу' твои¹⁴⁹, да не на сѣ бжда безъ
ѡвѣста его¹⁵⁰ прїидеть сѣ нбсе сѣ славою ѡчюю. мнѡси оубо ѡ сѣ елико то҃га
вбръвтают са възкоутѣ. абїе слышать пришествїе сквернаго. и пролѣбютъ рѣкы
слззныа сѣ въз дыханїемъ кз боу стѡмоу избавити са ѡ смїа. и ѡвѣжати сѣ
150 тзцанїемъ великїмъ въз пѣстыню. и сѣкрыют са въз горѣ и въз вртѣпѣ страха
ради. и посыпают са землею и пепелѡмъ. и дано ї сѣ ѡ бѣа и наставлаеть ї блїтѣ
гнѣа въз мѣста нарочита. и стают са крыюце са въз пропадѣ и въз вртѣпѣ.
ненавидацѣ ан'тихристова знаменїа. сего ради сѣтїи можѣт избавноути. іако
взсеа печали житїа /к. 130v/ сего ѡвврзгоша са:~¹⁵¹ Плѣчет са то҃га възсѣка
155 дїа, и земла, и море, и аерь. плачют са възкпѣт животноа гади сѣ п'тицами.
плачют са горы и хлзми и древа пѣскаа. плачета са вѣбѣ свѣтилѣ снцѣ и
лоуна. и свѣз'дѣ за рѡ члѣкыи.¹⁵² іако възси оуклонїшѣ ѡ бѣа стѣо и льстѣцю
вѣроваша. плачет са земла и море іако преста гласъ ѡал'моу и млтѣвѣ ѡ оустѣ
члѣкы. плачют са цѣкѣвы хѣбѣ възса плачемъ великїмъ. зане не бывѣт. сѣтїа
160 лѣтор'гїа, и приношенїа нѣ.¹⁵³ по кон'чинѣ же трѣ временѡмъ и поль, вбласти
сквернаго влѣст'воу ан'тихристовѣ егда скон'чает са възсачѣскаа адалїа зѣли.¹⁵⁴
іако рекоша оуста бжїа га спсителя. прїидеть іако молнїи блистаа са.¹⁵⁵
ѡ нбсе сѣтїи и рѣтїи и страшныи и славныи бѣз нашѣ, црѣ и женї бесзмѣртныи.
вз вблѣцѣ сѣ славою безмѣрною. и прѣтекѣцѣи прѣ славою его чинѡмъ аггльскїмъ
165 соуце сѣ пламенѣ вгнєннѣмъ. и рѣка исплзнь огна и страшєнь шпѣ. хероувими

¹⁴⁸ Por. SA (s. 18, XLIII), 38–39 (XXI), 43 (XXIX); MP, s. 100 (1 red.), 114 (2 red.), 130 (red. interpolowana); WD, s. 158, 162.

¹⁴⁹ W АСП 138: разжѣство.

¹⁵⁰ W АСП 138: егда.

¹⁵¹ Por. SA, s. 43 (XXIX–XXX).

¹⁵² Por. MP, s. 130–131 (red. interpolowana).

¹⁵³ Por. SA, s. 44–45 (XXXIII–XXXIV); ten sam wątek pojawia się też w MP, s. 97 (1 red.), 111 (2 red.), 123 (red. interpolowana).

¹⁵⁴ Por. SA, s. 45 (XXXV). Dość niejasny i niezwykle rzadko występujący w tekstach cerkiewnosłowiańskich wyraz адалїа jest najpewniej bałkańskim refleksem (serb. *adalet*; bosn. *adaliya*) użytego w tym miejscu słowa сканздаллї (gr. σκάνδαλον), zob. PA, s. 476b. Obecność tego wyrazu nie jest jedynym sygnałem południowosłowiańskiego pochodzenia tekstów znajdujących się w kodeksie BN 12245 i rękopisach z nim powiązanych.

¹⁵⁵ Wg Mt 24,27.

ИМАЦИ ѿчи низоу бзкоуѣ же и серафими. летаце и покрываюце же лица и
 ногы въ четыри крыла вгнена и възпюце се градеть. глаце друтъ друтъ. ѿ, ѿ,
 ѿ, гъ. и гла трѣбѣ глаци съ грозю. възстаите спацеи и се прїиде жени, и
 ѿврзюѣ са гроби. слышите истаѣвшаа прѣстии великое и страшное пришествїе
 170 спїителево въ мїновенїи / к. 131/ окл.¹⁵⁶ възстанеть възско рѣство члѣтво, въ хѣ
 їсѣ гїи нашѣ, съ нимъ же тебѣ слава¹⁵⁷:~

Цикл апокалиптичных егзегез wizji proroka Daniela w kontekście doktrynalnego sporu wschodniego chrześcijaństwa z judaizmem (na materiale kodeksu BN 12245)

Biblijna Księga Daniela, wraz z komentarzami św. Hipolita Rzymskiego, należy do ważniejszych źródeł wiedzy chrześcijan na temat końca świata i Sądu Ostatecznego. W średniowiecznej literaturze cerkiewnosłowiańskiej materiał Księgi Daniela funkcjonuje nie tylko jako część korpusu kanonicznych pism Starego Testamentu (osobno lub z komentarzami), ale obecny jest też w historiografii, a zwłaszcza w literaturze apokryficznej. Postać proroka Daniela i jego wizja czterech bestii są też bazą opracowywania nowych tekstów o tematyce eschatologicznej, w których widoczne są wątki doktrynalnego sporu z judaizmem. Do takich pism zalicza się rzadko spotykany w rękopisach cyrylickich cykl komentowanych wizji proroka Daniela, jaki znajduje się w kodeksie BN 12245. W artykule przedstawiono analizę tekstologiczną i historycznoliteracką zabytków.

Słowa kluczowe: Biblia, apokalipyka, literatura cerkiewnosłowiańska, rękopisy cyrylickie, prawosławie, literatura starobułgarska, literatura staroruska

¹⁵⁶ Por. SA, s. 45–46 (XXXVI–XXXVII); zob. Iz 13,10; 27,13; 34,4; Dn 7,13n; Jl 2,1–17; Mt 24,29–31.

¹⁵⁷ W АСП 138: въ хѣ їсѣ гїи нашѣ, емоу слава въ вѣкы.

Series of Eschatological Exegeses in Prophet Daniel's Visions in the Context of the Doctrinal Dispute of Eastern Christianity and Judaism (About the Manuscript BN 12245)

The Bible's Book of Daniel, along with commentaries of St. Hippolytus of Rome, belongs to the most important sources of Christian knowledge about the end of the world and the Final Judgment. In the medieval Old Church Slavonic literature, the Book of Daniel functions not only as a part of the Old Testament canon (separately or with comments), but it is also present in historiography, and in particular in apocryphal literature. Prophet Daniel and his vision of four beasts are also the basis for preparation of new eschatological texts where the threads of the doctrinal dispute with Judaism are noticeable. Such writings include a series of visions of Prophet Daniel with commentaries, rarely encountered in Cyrillic manuscripts, featured in Codex BN 12245. The article presents a textological, historical and literary analysis of the text.

Keywords: Bible, apocalyptic literature, Church Slavonic literature, Cyrillic manuscripts, Eastern Orthodox Church, Old Bulgarian literature, Old East Slavonic literature

Notka o autorze

Jan Stradomski (jan.stradomski@uj.edu.pl) – literaturoznawca, bułgarysta, doktor habilitowany, adiunkt w Instytucie Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Zainteresowania naukowe: mediewistyka, rękopisy cerkiewnosłowiańskie – paleografia, literatura cerkiewnosłowiańska, tekstologia.

Jan Stradomski, PhD (jan.stradomski@uj.edu.pl) – literary scholar, Bulgarian studies scholar; Associate Professor at the Institute of Slavonic Studies, Jagiellonian University in Kraków. Research interests: medieval studies, paleography of Church Slavonic manuscripts, Church Slavonic literature, textology.